Lapurdum

Euskal ikerketen aldizkaria | Revue d'études basques |
Revista de estudios vascos | Basque studies review

9 | 2004

Numéro IX

XVIII. mendeko autore ezezagun bat

Koro Segurola

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/lapurdum/879>

DOI : 10.4000/lapurdum.879

ISSN : 1965-0655

Éditeur

IKER

Édition imprimée

Date de publication : 1 novembre 2004

Pagination : 243-282

ISBN : 2-68781-376-X

ISSN : 1273-3830

Référence électronique

Koro Segurola, « XVIII. mendeko autore ezezagun bat », *Lapurdum* [Linean], 9 | 2004, Sarean emana----
an 01 mars 2009, kontsultatu 01 mai 2019. URL : <http://journals.openedition.org/lapurdum/879> ; DOI :
10.4000/lapurdum.879

Segurola K. | IKER

XVIII. mendeko autore ezezagun bat

Koro SEGUROLA

Deustuko Unibertsitateko Doktoregaia

Euskaltzaindia (EHHA)

0. Sarrera

Izenburua bera ikerlan zabal baten emaitza dugu eta oraindaino ezagutzen ez genuen XVIII. mendeko autore baten aurrean jartzen gaitu. Gure ibilbidearen hasieran, ordea, mende horretako idazle ezagun batekin aurkitu ginen eta ondoko ikerketaren ondorioa dugu gaurko aurkezpen labur hau. Bidean nondik norako urratsak eman ditugun erakusten saiatuko gara hemen, modu laburrean, baina has gaitezen gure abiapuntuaren berri ematen.

Duela zenbait urte, Loiolako jesuiten ikastetxean mendeetan ilunpean egon ziren bederatzi eskuizkribu heldu ziren gure eskuetara gutun-azal baten barruan. Gutun-azalaren (25 x 19 zm) gainean hitz hauek irakurtzen ditugu :

SERMOIAK (Esku-iskribuak) Adviento. Aginduak. Giltzapean. Frantzisko Xavierren bederatziurrena. Aita Larramendi-renak ?

Honela bada, ustez Larramendik idatzitako sermoiak ditugu esku artean. Era berean, Loiolako liburutegiko armairu berezi batean (giltzapean) egon direla ere jakiten dugu. Eskuizkribuak paper baten barruan bilduta daude eta bertan bi eskutako hitzak ageri dira :

Sermones euskaros del siglo 18. Parecen de letra del P. Larramendi ???

[Behean :] *Hau I. Aranaren letra da. Goiko Iñaki. Tellechea Idigorasek esan zidan letra hori Larramendirena zela ematen zuela. Goikoetxea Iñaki.*

Hemendik berri hauek jasotzen ditugu :

1. Goiko hitzak Aita Aranarenak dira, Aita Iñaki Goikoetxearen¹ ustez, eta azpikoak bereak, Aita Goikoetxearenak, alegia.
2. Aita Aranaren ustez XVIII. mendeko sermoiak dira eta Aita Larramendik idatziak, baina honetan ez dago ziur.
3. Aita Goikoetxeak Aita Telletxea Idigorasen iritzia jaso du eta Aita Aranarekin bat dator, Larramendiren letra dela iruditzen baitzaio Aita Telletxeari ere.

Eskuizkribu sorta biltzen duen papera XIX. mendekoa da, paperaren ur markak papera garai horretan ekoitzi zela adierazten baitu.²

Hauek izan ziren kanpotik edo azaletik jaso genituen berriak. Esanak esan, ordea, eskuizkribu hauek datatu eta izenpetu gabe daude. Honen garrantziaz jabeturik eta

1 - Iñaki Goikoetxea Loiolako Euskal Liburutegiko arduraduna zen.

2 - Papera eta ur markak guk aztertu ditugu. Gai honen inguruko azalpenak ASJuren hurrengo alean argitaratzekotan den gure beste lan batean biltzen dira : "Paperaren ur markak".

zuhurtasunez jokatu nahian bi datu horiek, garaia eta egilea, egiaztatu genituen. Horrezaz gain, eta ondorioak zehaztearen alde, bi emaitzak erkatzea ere derrigorrezkoa zen. Badira urte batzuk zeregin hauetatik abiatu ginela eta helmugara iritsi ez bagara ere, aurkezpen honek horren lekukotasuna jasotzeaz gain gure susmoa eta han hemenka aireatu ziren usteak³ argitu nahi ditu : Aita Larramendirenak ote dira Loiolako eskuizkribu hauek ?

Hona hemen eskuizkribuetako lehen orrialdean jasotzen diren gaiak : 1. *Segunda Funcion de la Quaresma* ; 2. *Quarta Funcion de la Quaresma* ; 3. *De la caridad o de la gracia* ; 4. *Infernuaz* ; 5. *Circumcisión-circuncideretur* ; 6. *S.F. Xavierren bederatziturrena* ; 7. *Adviento* ; 8. *Platicas p. la novena de S. F. Xavier* ; 9. *Platicas p. la novena de S. F. Xavier*. Eskuizkribuak guk zenbatu ditugu, lan honetan zehar zenbakien bidez adieraziko baititugu.

Lehenengo hirurak oso txukun taxutuak daude baina zuzenketa ugari dago eta gehienak beste esku batek eginak dira, bi eskutako letra nabari baita. Lehen orrialdean, R bat dakusagu hiru hauetan (¿ *Revisado* ?). J. M. Lekuonak eman zigun iritzia gurea eginik, seguru asko argitaratzea zen egilearen asmoa baina utz dezagun orain kontu hau horretan. Laugarren eta seigarren eskuizkribuen gaiak ez ditu egileak idatzi Aita Aranak baizik, eskuizkribu guztiak bilduta zeuden orrian ere letra bera ageri baita. Arkatzez idatzita daude eta laugarrenean, gainera, *A Larramendi* ? irakurtzen dugu.

Tesi gaiaren aurrerapen bat izan daitekeen honetan alor batean mugatu dugu gaurko aurkezpena. Hori dela eta, Larramendi ez dela eskuizkribu hauen egilea frogatzen saiatuko gara, idatziak idatzi eta esanak esan. Gure lehenengo susmoa sendotu zen letraren arabera testuak konparatuaz eta, batez ere, hizkuntzaren aldetik mihatuaz, ondorio berera iritsi baiginen, ondoko orriotan erakusten saiatuko garen gisan. Beste esku bat ere ageri dela aipatu dugu eta A. Aranak eta besteek Larramendiren izena aipatu izanaren zergatia aurkezpena amaitu baino lehen garbi geratuko dela uste dugu. Esku honek egin dituen aldaketen berri emango dugu eta hauetan oinarrituko gara gure gaurko asmora heltzeko. Aztergaitzat lehenengo lau eskuizkribuak hartu ditugu baina, batez ere, zuzenketa gehien dituzten lehen hirurak. Bestalde, gaineratu behar dugu eskuizkribu hauen papera ere aztertu dugula, paperaren ezaugarririk garrantzitsuen den ur marka, alegia, lehen mailako baliabide kronologikoa baitugu paper horretan idatzitako testua noizkoa den jakitera iristeko. Ikerketa honen ondorioz, azterketa zehatza ez baitugu orain azalduko, lehenengo sei eskuizkribuak 1742 baino lehenagokoak dira, zazpigarrena 1742 ondorengoa, hots, gutxienez urte horretan idatzia, ez lehenago, eta azken biak 1747 ondokoak baina aurreratu dezakegu, orain frogatzea luze joko bailiguke, 1750 baino lehenagokoak direla, hau da, ez dira 1750 ondotik idatziak. Beraz, guztiak XVIII. mendearen lehen erdialdekoak dira. Honek gutun-azalean eskainitako datua egiaztatzen digu eta azterketa honetatik bildu dugun emaitzarekin ere bat datorrela ikusiko dugu.

3 - Patxi Altunak eta Joseba Lakarra 1990ean prestatu zuten *Manuel Larramendi : Euskal Testuak* liburuaren sarreran, honela esaten da : “*Azken orduko oharra* : Testuan esana bermatzera datorren berri pozgarria izan dugu, Patxi Altunak jakin duenez Larramendirenak izan daitezkeen beste bost sermoi agertu berri bait dira ; liburu honen argitalpena oso aurreratua izaki hemen ematerik ez badugu ere, aurki bide dituzte eskumenean irakurleak Larramendiren euskarazko idazkien multzoa hainbatez gehitzen duten hauek”. Gerora honela zioen P. Altuna jaunak *Manuel Larramendi. Hirugarren Mendeurrena (1690-1990)*, 1992, liburuan : “Hiru [sermoi] heldu dira guregana (ez baitirudi oraintsu Loiolan agertu omen diren berriak Larramendirenak direnik, ez diet bederen harenen eiterik ikusten)”. Beranduago heldu ziren nire eskuetara eta kopurua bat ez badator ere P. Altuna jaunarekin hitz egin nuenean sorta honetaz ari zela, hain zuzen, jakinarazi zidan. Bihoazkio hemendik Aita P. Altuna jaunari nire eskerrik beroenak. J. Lakarra irakasleari ere benetan eskertu nahi nioke eskuizkribu hauek direla eta, egin dizkiodan galderei erantzuteko hartu astia eta agertu interesa.

Azterketaren muinean sartu aurretik, hala ere, letra bera erakutsiko dugu, hau da, eskuizkribuan ageri diren bi eskuak Larramendiren beste eskuizkribu baten parean jarriko ditugu.

1. Letra

Lehenik, idazleak letra argia eta irakurterraza duela adierazi behar dugu. Alde horretatik ez digu neke eta ardaila handirik sortu eskuizkribuen irakurketak. Ez da harritzeko, ordea, hitzen batzuk duda-mudazko gertatzea edota idazleari berari oharkabean hutsegiteren bat itzurtzea; ez eta paper hauek hiru mendeetan hainbat leku edota eskutatik pasa ondoren zenbait tokitan urratuta edo hondatuta egotea ere. Besterik da, hitzak lumatik paperera jalki zitzaiozkion tankera, bigarren aldiz irakurri zituenean zenbait aldetatik arras gogobeteko ez gertatu eta lehenaren grafia, nahiz hitzen forma, nahiz perpausen taxua biziki aldatu izana, orrialde batzuk ezabaketaz, aldakuntzaz eta zuzenketaz zikindurik eta marrasturik utziz. Sarreran adierazi dugunez, zuzenketa guztiak ez dira egileak berak eginak beste letra molde bat ez ezik bestelako aldaketa motak baitaude, gero azalduko dugun gisan. Gauza bat dago garbi, halere, egileari bat batean, berez, inoren eta ezeren eraginik eta gauzak bi bider pentsatu gabe isuri eta jalki zitzaiona azpiko testua dela, hau da, jatorragoa eta berezkoagoa. Hori dela bide, azpiko testu eta formak oinarritzat hartu ditugu edizioa prestatzerakoan. Bestalde, letraren kontu honetarako grafologiaren bidea ere urratu dugula esan behar dugu eta bere garaian zehatzago azalduko dugun arren, hortik jasotako emaitza eta gure azterketatik bildu duguna bat datozela adierazi nahi dugu.

Jarraian erakusten dugun argazkiaren goiko aldean Larramendiren *Azkoitiko Sermoia* ren zati bat ikus daiteke eta behean eskuizkribu hauetako beste bat.

Guretzat ez da dudarik goiko eta beheko zatietako letrak ezberdinak direla, halaber, beheko testuan eta honen ertzetan ageri direnak ere ez dira traza berekoak. Haatik, beheko zatiko ertzetan ageri diren letrak goikoaren parekoak dira. Aita Telletxea Idigorasek egun batez beheko testuko letra Larramendirena zela esan zuen arren, urte batzuk geroago guri aurrez aurre ezeztatu egin zigun. Hizketaldi interesgarria bezain atsegina izan ondoren, eskuizkribuen aurrean jarri eta hartu beharreko denbora hartuta letraren arabera testua ez zela Larramendiren eskutik ilkia adierazi zigun. Bai, ordea, albotako zenbait ohar, hau da, Larramendiren eskua albotako zenbait oharretan garbi ikusten zuela ziurtasun osoz erantzun zigun. Areago, Larramendik idatzitako eskuizkibu bat aurrean jarri genioenean dardararik eta zalantza izpirik gabe orriz orri joan zen honen hitz eta esaldiak markatzen. Egund hartan Loiolan bestelakorik esan bazuen, presaren eraginez edo gainbegirada azkar baten ondorioz izango zela aitortu zigun. Horretan ez nuen eta ez dut inolako zalantzarik, norbaitek Larramendiren eskuizkribuak eskuetan eduki eta aztertu baditu, besteak beste, hori Aita Telletxea Idigoras baitugu.

2. Hizkuntza

Alderdi honetatik, gure abiapuntua edo oinarria eskuizkribuetan ageri diren zuzenketak izan dira, testugileak nahiz beste esku batek eginak. Zuzenketak hiru ataletan banatu ditugu: grafia, morfologia eta lexikoa. Oraingo gure helburua aipatu ditugun eskuizkribuen egilea Larramendi ez dela soilik frogatzea denez, ez gara hemen garaiko beste idazlan batzuekin erkaketa sakonetan sartuko.

2.1. Grafia

Zuzentzaileak ez du grafia mailan aldaketa handirik egiten, jarraian biltzen ditugunak maiz formari zein lexikoari begira eginak baitira. Alabaina, atal honetan ere jaso egin ditugu testugileak eta zuzentzaileak grafia sistema ezberdina darabiltela argiago edo zehatzago frogatzeko asmoz. Kontuan har, bestalde, aurkezpen honetan ez ditugula eskuizkribu guztiak aztergai, lehen aipaturikoak soilik baizik.

Egilearen hitzak *A* letraz izendatu ditugu eta zuzentzailearentzat *B* letra erabili dugu. Sermoigilea bera denean aldaketaren egilea, ez dugu letrarik ipini. Ondoan agertzen den parentesi arteko zifrak eskuizkribua adierazten du eta besterik adierazten ez denean, behin egindako aldaketa dela ulertu behar da. Testuetan diren beste agerraldiak adierazteko garaian ere berdin jokatu dugu, batez ere, garai ezberdinetako eskuizkribuak direlako.

2.1.1. TZ. $\langle c^{(e, i)} \rangle / \langle z \rangle \rightarrow \langle tz \rangle$

gorpucera A: *gorputzari* B (2)
prometice A: *aguintzen* B (1)
iz A: *hitz* B (1)

Lehenengo bi aldaketak, irakurlea dagoeneko ohartu denez, ez dira zuzenez grafari begira eginak zuzentzaileak beste nonbait baitzuen arreta jarria. Hala ere, adibidetzat hartu ditugu grafia honen erabilerak egilea ezagutzeko duen garrantzia nabarmendu nahirik. Hirugarren zuzenketa beste sail batean ere aztertuko dugu, $\langle h \rangle$ aren erabileran, hain zuzen ere. Honela, A-ren $\langle c^e \rangle$ eta $\langle z \rangle$ ren aldean zuzentzaileak $\langle tz \rangle$ idazten du; halaber, ondotik ikusiko ditugun

beste aldaketetan ere : *aitzakia* (birritan), *autatzeko*, *egoitza*, *guertatzen*, *centzunaz*, *centzunez*, *ciricatzen*.

Ikus dezagun A-ren idazkeran, ordea, salbuespenak diren edota beste testuinguruetan ere jokaera bera duen.

Goiko agerraldietan ez eze hurrengoetan ere < c > darabil *e* eta *i*-ren aurrean :

abiacen (1, 3), *aitacea* (1, 2), *alabacea* (2, 6), *amenazacen* (1), *apurcen* (2), *batucen* (1, 3), *berriztucea* (3), *bicicen* (2), *bicicera* (4), *bildurceco* (2), *billacen* (2), *castigacea* (1, 2, 3), *comparacen* (2), *condenacen* (4), *deicen* (1, 3), *erasocen* (1), *eroicen* (1), *erregucen* (2, 3), *galdecen* (2, 3, 4), *gorpuceco* (2), *guruze* (1), *izentacea* (2), *ondacea* (1, 3), *sendacen* (1) etab.⁴

Badira salbuespenak eta hauetan < z > nahiz < zz > ageri dira :

azzean (1, hiru aldiz), *guruze* (1), *deizen* (1), *poztuzen* (2), *zarze* (2), *zulazen* (1), *uzi* (1, 2), *uziceco* (2), *uzizea* (1, 2), *uzzi* (1, 2), *uzzicen*, *uzzico* (2).⁵

Beste testuinguruetan < z > erabiltzen du :

aitazat (2), *biziza* (1, 2, 3, 4), *gorpuz* (1, 2, 3),⁶ *gorpuza* (1, 3), *gorpuzaaren* (2, 3), *ozari* (1),⁷ *pagazalle* (1), *semezat* (2), *sustraizat*, *vizizana* (2) etab. Baina < zz > ere ageri da : *derizzo* (1), *izza* (2).

Egileak berak ere egin ditu zuzenketa pare bat testuinguru honetan, *bioz* : *biotz* aldatu du hirugarren eskuizkribuan. Lehenengo lau eskuizkribuetan *bioz* da nagusi eta besteetan, batez ere 8.ean eta 9.ean, *biotz*.⁸

< n > ondotik ere, salbuespen batzuk gorabehera, < c > idazten du *e* eta *i*-ren aurrean :

aguince (2), *apaincen* (2), *bearguincetan* (2), *biguncen* (3), *efincen* (1, 2), *esconcea* (2, 3), *intencio* (1, 2), *janciarequin* (2), *penitenciaren* (2), *quenceco* (1), *sucencen* (3). Salbuespenak : *anzic* (2), *janzi* (1), *onzi* (3).

Beste testuinguruetan (*a*, *o*, eta *u* bokalen aurrean) < z > :

anza (1), *enzun* (1, 2, 3), *eranzun* (1, 2, 3), *esconza* (2), *semeenzat* (1), *zenzun* (2), *zenzunetic* (1), *zinzo* (3) etab.⁹

< r > ondotik < z > nahiz < c > :

esquerzat (3), *zorzigarren* (1) *apurcen* (2), *bildurceco* (2) etab.

Bestalde, < z/šc > ere ageri da : *aserrazcen* (1, "haserrarazten"), *aberascen* (8), *sinisceco* (9), *siniscen* (1),¹⁰ baina : *iracasten* (1), *icasten* (2), *irabazten* (1), *icusten* (1, 2).¹¹ Zegamako dotrinan ere *siniscen* (2) eta *siniztcen* (45) irakurtzen dugu (Nic

4 - 8. eta 9. eskuizkribuetan bada < tz > : *deitzen*, *oñatzetara*, *eriotza*, *bizitza* etab. baina sarreran esan bezala, idazlan hauek beranduagokoak dira, gutxienez 1747koak. Eskuizkribu horietan, ordea, badira honelakoak ere : *aconsejacen*, *aplicacen*, *asecen*, *berocen*, *billacen*, *biziceco*, *bizicea*, *bazuec*, *bazuei*, *comparacen*, *eranzun*, *enzuten*, *erregucen*, *sendacen* etab. Paperaren eta ur markaren inguruan ik. 2. oharra.

5 - Birritan ondoko zuzenketa hau egiten du A-k bigarren eskuizkribuan : *uchi* ➔ *uzzi*, *uzi*.

6 - 8. eta 9. eskuizkribuetan *gorputz* idatzi du (cf. 4).

7 - 9. eskuizkribuan *otzac* ageri da, baina bada *biziza* ere.

8 - Ez da inon, halere, *bihotz* ageri.

9 - Hemen ere 9. sermoian *untza* dugu. Badira, hala ere, honela idatziak : *eranzun*, *onzi*, *penitencia* etab.

10 - Birritan idatzi du *sinizcen* eta lehen agerraldia soilik zuzendu du : *siniscen*. Ik. < s/z > dela eta, *siniztuco* ere.

11 - Ohar bedi aurrekoen partizipioa -tu dela (*sinistu*, *aserratu*, "aberastu"), baina baditu *asicen* eta *uzzizen* ere. Aditz izena, izan ere, maiz partizipiotik sortzen du, morfologia atalean ere ikus daitekeen gisan (-n /-l /-r) : *quenducen*, *salducen*, *sortucen*, *artucen* etab. Baina ez du *aserratucen* esaten, *aserracen* baizik.

siniscen det ; beragan siniztcen degula). Otxoa Arinen dotrinan (1713) eta Arzadunarenean ere (1758ko edizioan) <zc> ageri da, alabaina, gaurko tz erabileran : *juntazcen* (OA 16. or.),¹² *juntazcen, edo arrimatcen* dio. Arzadunen 1758ko edizioan irakurtzen dugun *gorpuzceraco* (39.or.), orde, akatsa izan daiteke, 1731ko lehen edizioan¹³ *gopucera* (34. or.) ageri baita.

- **Z.** <ce> ➡ <z>

nequecen : nequezen (1).

zucen : zuzen (1).

Aldaketa bakarrak dira eta A-k berak eginak lehen eskuizkribuan. Testuinguru horretan, *e* eta *i* aurrean, hitz bera <z> nahiz <c> z idatzita ere agertzen da, zenbaitetan, gainera, sermoi berean :

baicic (1, 2, 3) / *baizic* (1, 2, 3, 4) ; *bicija* (3) / *bizia* (1, 3) ; *biziric* (4) ; *ceben* (1, 3) / *zeben* (1, 2, 3) ; *cergetic* (1, 2, 3) / *zergatic* (1, 2, 3) ; *ceru, ceruco* (2, 3) / *zerua, zeruetan* (3, 1) ; *cituzten* (2, 3) / *zituzten* (1, 2) ; *edocein* (1, 2, 3) / *edozeinetan* (1) ; *lendabico* (1, 2, 3) / *lendabizico* (1, 2, 3) ; *luce* (1, 2) / *luze* (2), etab. Baina beti : *gracia, madericacia, mereci, precia tua, salvacia*.

Salbuespen gisa *guzzia* (-ac, -ai...) hitza ageri da lehen bi eskuizkribuetan eta *guztia* ere erabiltzen duen arren, <zz> <z> (*guzia*) baino gehiagotan idazten du.

12 - Dodgsonen edizioan, berriz, *juntatcen* ageri da (18. or.).

13 - *Doctrina Christianeae Explicacinoa*, Vitoriano Ciudadean, 1731. Urte honetako facsimilea erabili dugu, baina 1758koa ere aurrean izan dugu (Iruñean). 1731koak 56 orri ditu eta dotrina 13. orrian hasten da. 1758koak, berriz, 7 orri gehiago ditu eta dotrina 17.ean hasten da. Konparaketa azkar bat eginez aldaketa batzuk ageri dira baina maila ezberdinetakoak, noski : *ofrecietandeusten euscaldum gustiai* (1731, 1) / *ofrecietandeusten gustiai* (1758, 1), *Cavalleroari* (1731, 1) / *Caballeroari* (1758, 1), *poderosoagan* (13) / *poderosoagan* (17), *poderosoagan* (14) / *ponderosoagan* (sic 19), *Confesetea* (19) / *Confesetea* (24), *Confesinocoen* (43) / *Confesinocoen* (50), *sepultatua* (14) / *sepultadua* (18), *ilen arterean* (14) / *illen artetic* (18), *gacherean* (16) / *gachetatic* (21), *Igoeban* (14) / *Igoeben* (18), *jaSarriric* (14) / *jaSarriric* (18), *Leleengoa* (14) / *Lelengoa* (19, 24, 26 ; 22. or. : *Leleengo*), *guizonazan* (15) / *guizonadan* (19), *Juyzioco* (16) / *Juyzioco* (20), *gueStoai* (16) / *gaiStoai* (20), *penea* (16) / *pena* (20), *vorondatea* (16) / *borondatea* (20), baina 55. or. *vorondate*, *vorondateagaz* (25) / *borondateagaz* (30), *salbacinoa* (46) / *salvacinoa* (53), *errecividu* (53) / *errecibidu* (60), *celan* (16) / *nolan* (20), *icena* (16) / *izena* (20), *iguçu* (16) / *iguzu* (20), *dogula* (17) / *degula* (22), *ezer* (18) / *ecer* (23), *Oneec* (18, 43, 46, 48) / *Onec* (23, 49, 53, 55, baina 54. or. *Oneec*), *Curuce* (20) / *Guruce* (25), *beardau* (20) / *beardu* (25), *Zeñatutea* (20) / *Ceñatutea* (25), *Curuze* (20) / *Curuce* (25), *curuzez* (21) / *curucez* (25), *Curuzeoc* (21) / *Curuceoc* (25), *Curuzean* (47) / *Curucean* (54), *echizerietan* (36) / *echicerietan* (42), *zaitudaz* (23) / *zaytudaz* (28), *errazoién* (24, 43) / *errazoyen* (29, 49), *jaió* (29) / *jayo* (34), *jaiaqueran* (29) / *jayaqueran* (34), *gueiágo* (31, 45, baina 48. or. *gueyago*) / *gueyago* (36, 52), *baia* (45) / *baya* (52), *Jaungoicoa* (25, 45, baina 48. or. *Jaungoycoa*) / *Jaungoycoa* (29, 52), *gazteago* (26) / *gaSteago* (30), *guztiac* (39) / *gustiac* (45), *ezerbere ezereanic* (27) / *ecerbere gañic* (32), *peccatuac* (27) / *pecatuac* (32), *emaiten* (27) / *emayten* (32), *Biortuten* (30) / *Biurtuten* (36), *gorpucera* (34) / *gorpuzceraco* (39), *gorpuzeco* (51) / *gorpuceco* (58), *arimaraco* (34) / *Arimaco* (39), *gorpuzetacoetic* (35) / *gorpuzetacoetic* (41), *verbeagaz, obreagaz, da deseogaz* (37) / *berbeagaz, da deseogaz* (43), *haziendea* (38) / *haciendea* (45), *Pazcho* (39) / *Pazco* (46), *ErreSurrecinocoetan* (39) / *ErreSurreciocoetan* (46), *Oguetabat* (40) / *Oguetabat* (46), *Bautismoa* (41) / *Bautismoa* (47), *alcarregaz* (43) / *elcarregaz* (49), *joangoda* (43) / *juangoda* (49), *Ceimbat* (44, 45) / *Ceinbat* (51), *ezarrileiaSaco* (45) / *ezarrileyaco* (52), *pelliburo* (46) / *pelliburu* (52), *ilen* (48) / *illen* (55), *ardauric* (50) / *arduaric* (58), *Biac bardin* (51) / *Ez ; biac bardin* (58). Bestalde, Larramendik 1731ko edizioan diren hutsak zuzentzen ditu *Corografiako* "De los dialectos del vasconcelo..." atalean. Dotrinako 20, 21 eta 22. orrietan diren zatiak hartzen ditu : "Corregiré las erratas que tiene la impresión, que es de Vitoria" : *orcoroagaz* (Arz.) : *arcoroagaz* ; *diriala* : *direala* ; *ce* : *cer* ; *Leleengoa* : *Lenengoa* ; *sur* : *sudur* ; *Santeen* : *Santearen* ; *puntaric* : *puntatic* (-ric guztiak : -tic ; *ganeric* : *ganetic* ; *alderic* : *aldetic* etab.) ; *Jaungoycoa* : *Jaungoicoa* ; *azagaz* : *atzagaz* ; *zeñatu-* : *ceñatu-* ; *azac* : *atzac* ; *curuce, curuze* : *curutze* (beste guztietan ere tz idatzi du Larramendik).

Beste testuinguruetan < z > darabil :

Dezala (1, 3, 6...), *errezeacea* (1), *ezauera* (1, 2, 3, 6), *eza dazu* (1), *ezaungarri* (3, 6), *gauza* (1, 2, 3, 5...), *gozoa* (3), *luza ro* (1, 2, 3, 6), *nazala* (1), *traza* (2, 7, 8), *ugazaba* (1, 2), *zagozaten* (3, 4), *zala* (1, 2, 3...), *zoragarria* (2), *zoraqueria* (1) etab.

Hauetako zenbait hitz beste era honetara ere idatzita ageri dira : *ba isic*, *esadazu*, *ugazaba*, bi hotsen arteko nahasketa agerian utzirik. Ondoko hitzetan egin diren aldaketak ere horren lekuko dira : *asicea* : *azicea*, *Aurchoac naiquerien artean*, *eta erregaluen artean asicea / azicea* (2) ; *Emastea* : *Emaztea* (1) ; *esconceco* : *ezconceco* (1) ; *espata* : *ezpata* (1, 6. or.)¹⁴ ; *gusti* : *guzti* (1) ; *gustia* : *guztia* (1. Hurrengo lerroan ez da zuzentzen) ; *gustitic* : *guztitic* (2) *irabasten* : *irabazten* (1). Halaber, *ezan* : *esan* (1) ; *eza dazu* : *esadazu* (1) ; *iguez* : *igues* (1) ; *zaldu* : *saldu* (2) ; *zartuceco* : *sartuceco* (2).¹⁵ Ondoko hauek, berriz, ez dira aldatzen : *ba isic* (1), *eznatu* (2, 6), *eznaturic* (3), *gausa* (1), *nahazturicg* (2), *pisuscoa* (2), *siniztuco* (1), *ugazaba* (1) ; baina honela ere ageri dira : *baizic* (1, 2, 3...), *esnaturic* (3), *gauza* (1, 2, 3...), *nahasturic* (6), *pisuzcoa* (2, 6), *sinistu* (1, 2), *sinisquera* (1), *ugazabai* (2). Hala ere, corpus osoan *gauza* hitzak, esaterako, 93 agerraldi ditu eta *gausa* bakarra ; *baizic* ere 24 aldiz ageri da eta *ba isic* behin bakarrik.

< z > eta < s > ren arteko zalantza hauez gain, nahiz eta ia guztiak zuzentzen dituen, lehen eskuizkibu hauetan frikariak eta afrikatuak ez dira idazkeran bereizten, *e* eta *i* bokalen aurrean < c > nagusi izanik ere eta besteetan < z > .¹⁶ Hala ere, /s/ hotsaren idazkeran *e* eta *i* bokalen aurrean < c > eta < z > txandakatzen ditu hitz berean, baina ondotik egin zituen aldaketek < z > ren aldeko jarrera erakusten dute. B-k, aldiz, hots hau irudikatzeko < c > darabil *e* eta *i* aurrean : *bicimodua*, *zucenbidea* etab. eta beste testuinguruetan < z > : *eguizu*, *zoco* etab.

- TS. < s / c > ➡ < ts >

losagabe : *lotsagabe* (1). Lehen agerraldia soilik zuzendu du, tartean *losagabeac*, *losagabetsun* eta *losagarria* bai baitira. Sermoiaren amaieran, berriz, *lotsagaberice*, *lotsagabezcoric* eta *lotsagarriori* darabil. Zehazki hitz hau ondoko eskuizkibuetan beti < ts > z idatzita ageri da.

Ecai A : *etsai* B (1).¹⁷ Birritan zuzendua, baina bigarreanean *esari* idatzi zuen A-k : *Berala alde eguin zuen Esari / etsai gaiztoac*. Bigarren sermoian ere *esari* ageri da zuzenketarik gabe : *O, Jesuchristoren Esari guzziz gogorrac !*

Zuzenketa hauetatik kanpo < s > da nagusi :

aseguin (3, 6), *aseguinic* (4), *isasotic*, *isasoac* (3), *isusi* (2, 3), *isusitasun* (3),¹⁸ *useguin* (1, 3, 6), *useguiten* (1)¹⁹ etab.

Hots hau < z > z irudikatua ere aurkitu dugu txistukariak bereizten ez dituelako, baina guztiak aldatu ditu honela :

14 - Lerro batzuk beheago *espata* ez dago zuzendua. Lehenengo orrian, berriz, *ezpata* irakurtzen dugu.

15 - Jarraian, halaber, *sartucen dio*, eta ez *sarcen*.

16 - Azken eskuizkibuetan bada jarrera aldaketa bat, nahiz eta oraindik grafia horiek ere ageri diren. Cf. 4.

17 - *ecai* [Gaietik zuzendua dago eta azpikoa ez da garbi irakurtzen :] *ecai*, *ecari* (?) [Aldaketa argiago gera zedin edo, orriaren ertzean ere *etsai* idatzi zuen zuzentzaileak].

18 - *lotsagarritasun*-en alboan, lerro berean.

19 - 7., 8. eta 9. eskuizkribuetan, berriz, < ts > ageri da ondoko hitzetan : *atseguin*, *atseguinac*, *atseguinetara* (7, 8, 9) ; *otso* (9), *otsac* (9), *utsac* (9), *utsean* (9). 9.ean zuzenketa pare bat egiten du : *atseguin* ➡ *atseguin*, *otzeguiten* ➡ *otseguiten*. Badira, ordea, *isusi* eta *isasoac* modukoak ere. (7. testua 1742an ekoiztiko paperean idatzia da. Cf. 2).

uzic : *usic*, *a macean uzic* / *usic batere eguin ga be* (2).

izuzia c : *isusia c* (2). Aldaketa bakarra, beste guztietan < s> ageri baita (*isusi*, *isusia c*, *isusita sun*, *isusita suna*).

pisuzuac : *pisusua c* (1. Lau lerro beherago *pisusua* ageri da)

Honetan ere, salbuespenen bat gorabehera, ez dira idazkeran /tʃ/ eta /ʃ/ hotsak bereizten baina irakurketa ezberdin hauek, jakina, ez dira testuan bertan aurkitzen. B-ren idazkera, haatik, bestelako da < ts> baitarabil zuzenketa hauetan ez ezik morfologia mailan egin dituenetan ere : *etsi etsian*.

Ezaguna da < ts> lehenengoz Leizarragak erabili zuela, Etxeparek < x> zerabilen bitartean. Larramendik orokortu zuen < ts> : “Aprendan los nuevos traductores a escribir esta pronunciación *miretsi* como la trae Axular, desterrando de ella la x que importunamente añaden, *etsi*, *etsian*, *ardietsi*, *onetsi*, *ga itzetsi* y otros” [Corografía 298]

Laburbildurik, testuen egilea ezagutzeko garrantzi gehiago duten < tz> eta < ts> ren erabilerak kontuan hartuz ondoko jarrerak ditugu :

	A	B
TZ	< c ^e , i> eta < z>	< tz>
TS	< s>	< ts>

Begi-bistan dago A-rena ez doala Larramendik aholkatzen eta zabaltzen duen bidetik : “Finalmente dos pronunciaciones se harán difíciles à algunos, y son las que traen *tz*, *ts*, y sin embargo son muy suaves, y dulces, v.g. *otzá* frio, *gatzá* sal, *hitzá* palabra : y *otsá* ruido, *lotsá* verguenza, (...)”. [El imposible vencido 339].²⁰

Besterik da B-ren joera, Larramendirenaren parean baitoa. Nolanahi ere, badukegu oraindik susmo hau indartzeko arrazoirik.

Larramendiren *Azkoitiko sermoian* (1737)²¹ hitz hauek aurkitu ditugu < tz> , < ts> :

vicitza, *bacoitzac*, *biotza*, *biotzic*, *deritzan*, *etzigola*, *etzirana c*, *garratza*, *gurutzearen*, *jaiotza*, *jasotzeco*, *ondatzen*, *oñazpicotzat*, *cecartzien*, *atseguñez*, *autsi*, *etsa ien*, *itsusi*, *liquitsa quin*, *lotsea*, *otsa*, *uts*, *utseguitea* ;

< n> ren ondoren badira honelakoak : *anza*, *aranzetan*, *enzun*, *eranzuera*, *eranzungo*, *eranzuten*, *janci*, baina testuinguru horretan ere nagusi dira : *arintzen*, *itantzen*, *laguntzen*, *laguntzeco*, *cerentzat*, *cintzoac*, etab.

Kardaberazek ere gomendatu hala egiten du *Eusqueraren berri onac eta ondo escribitceco*, *ondo iracurtceco*, *ta ondo itzeguiteco Erreglac* (1761) liburuxkan, baina izenburuan bertan erakusten digu erabileran dituen zalantzak (cf. Altzibar 1991 : 265). *Christavaren bicitzan* 1744 ? eta 1760ko edizioetan ere *e* eta *i* bokalen aurrean < tç> da nagusi lehenean eta 1760koan < tc> :

costatçen (142), *igarotçen* (142), *aditçeac* (87), *cinatçera* (169), *salvatçeco* (183), *contatçen* (71), *batutzeco* (153), *iragotzen* (107), *gogoratzen* (135) etab.

(1760 :) *tratatean* (124), *bolatzeta* (138), *erregutcen* (4), *jasotcen* (130), *utci* (181), *etciran* (93). 1762edo inguruko dotrinan ere < tc> darabil : *curutce* (4), *curutceac* (17), *goputceco* (34) *quentceco* (51) etab.

20 - 1729ko edizioa erabili dugu.

21 - Aita Beraza eta Aita Agirretxe frantziskotarren eskutik Zarauzko Frantziskotarren komentuko artxiboan den jatorrizko eskuizkribua eta J. Lakarrak argitaratua (1985) erabili dutugu.

Mendiburuk eta Larizek (ezagutzen dugun 1773ko edizioan), berriz, maisuari jarraitzen diote. Besterik da, Otxoa Arinen, Arzadun (1731-1758) durangarraren eta Irazuiztaren joera. Otxoa Arinek <ts> badarabil (*pentsamentuaz* 172, *iracatsi* 56, *etsa y* 39, *etsa ya* 73) baina <tz> , <tc> zein <tç> (ik. goian <zc> ere) eta <z> , <c> nahiz <ç> erabiltzen ditu :

<tz> : *ateratzearren* (168), *corputza* (27), *deritza* (37), *deritzo* (143), *dirautza* (66), *erantzutea* (26), *ga itz* (167), *ga itzatzu* (1), *ga itzarequin* (157), *itz* (60), *vicitzara* (66), *ventzutu* (54) etab.

<tc> *e eta i* bokalen aurrean soilik darabil :
amatceco (17), *biurtcen* (66), *concientcia* (154, 163), *egotci* (157), *eutci* (80), *ezagutceco* (17), *itceguin* (156), *gozatcen* (37), *libratceco* (40), *mantenitcen* (24), *sortutceco* (24), *zatitcen* (4) etab.

<tç> : *Amarrenarentçat* (154), *ciçaten* (164) *corputçaz* (79), *dirautça* (71), *ditçaque* (23), *gorputçaz* (161), *itçari* (161), *itçaz* (69), etab.

<r> ondoren <tc> idazten du :
artcea (168), *biurtcen* (66), *zortci* (102, 154), *zortcigarren* (167), etab.

<z> *ß/* : *dituzu* (19), *eleizeac* (154), *ezagutuco* (69), *gauza* (27), *gauzea* (68), *guizona* (11), *izan* (68), *izango* (61), *izateco* (61), *izen* (10), *zayo* (129), *zorrac* (1) etab.

<ç> : *diçut* (70), *eleiçaz* (41), *eleiçan* (41), *gauça* (71, 169), *guiçon* (25, 26), *içan* (27), *içanaz* (70), *izanduçan* (27), *çayon* (164) etab.

<c> beti *e eta i* bokalen aurrean erabiltzen du :
baicican (1,20,21,30) *becela* (62), *ceña* (27), *cerren* (143), *ceruetara* (3), *ciraucun* (63), *ecin* (78), *guciac* (31), *guciau* (27), *mereci* (60), *noticia* (62), *obedecitua* (143), *suceditu* (7) etab.

Larramendik <ç> dela eta, honela diosku : “también debe desterrarse la cedilla o la ç, que en España ha estado también en uso, y hacen su oficio la c y z con las vocales correspondientes” [*Corografía* 298]. Esan daiteke <ç> honekin batera <tce> <tc> eta <tçe> <tçi> Larramendik baztertu zituela, testuinguru guztietan <tz> sartuaz, goiko adibideetan ere (AS)²² ikusi dugun gisan.

Arzadunek, berriz, ez ditu frikariak eta afrikatuak bereizten. Hala ere, 1731 eta 1758 edizioen artean bada batzuetan aldaketa bat honetan, *e eta i* bokalen aurrean gehienbat <z> ageri baita 1731ko edizioan eta <c> 1758koan :

Curuze (20) /*Curuce* (25), *curuzez* (21) /*curucez* (25), *Curuzeoc* (21) /*Curuceoc* (25), *Curuzean* (47) /*Curucean* (54), *echizerietan* (36) /*echicerietan* (42), *ezer* (18) / *ecer* (23), *gorpuzeco* (51) / *gorpuceco* (58), *gorpuzetacoetaric* (35) / *gorpucetacoetaric* (41), *haziendea* (38) /*haciendea* (45) etab. baina : *icena* (16, 1731) /*izena* (20, 1758).

<z> nahiz <c> bi edizioetan :

bederazigarrena (18, 1731 - 23, 1758), *baliz* (48- 56), *janciric* (46, 52-53, 59), *vioceco* (44-50).

22 - AS : *Azkoitiko Sermoia*. Hemendik aurrera hala adieraziko dugu.

< z> darabil bi edizioetan *a, o* eta *u* bokalen aurrean :

bazuc (46, 52-53, 59), *gorpuza* (30-35), *onzat* (53-61), *azac* (21-25), *izanic* (52-59), *meza* (19-24), *zareanea* (52-59), *zorrac* (16-21), *viciza* (39-45), *voza* (52-60), *eriozaco* (39-45) etab.

< s> bietan : *lossaric* (47) / *losaric* (54), *deusut* (46, 48-53, 55), *falsoetan* (36-42), *pensamentuetan* (37-43).

Irazutak < ts> erabiltzen du (*arratsean* 4, *etsa ya ren* 2, *jetsi* 8, *etsa iric* 43, *itsusi* 62, *lotsaz* 62 etab.), baina < tz> *a, o*, eta *u* bokalen aurrean soilik darabil :

bacoitzac (27), *beatz* (11), *corputza* (39, 53), *eriotza* (8), *Esperantza* (35), *gaitzatzu* (24), *itzac* (49), *itza tzu* (31, 33), *litza teque* (37), *vicitza* (39) etab.

< tc> *e* eta *i* aurrean :

aditcen (30), *aguintcen* (30, 32), *gaitcic* (30), *gurutcea* (2), *itcez* (48), *jasotcea* (7), *libratceagatic* (3), *sartcea* (2), *utcitcen* (34, 47) etab.

< z> /s/: *eliza* (13), *ezazu* (11), *gauza* (37, 38), *guizona* (19), *izatea* (19), *izandu* (19), *zaite* (3), *zuala* (68), etab.

< c> *e* eta *i* aurrean idazten du :

baicican (18), *barcacioa* (2), *cenduan* (12), *cergatic* (33), *becela* (36), *gaitecela* (30), *obligacio* (69), *ofrecituco* (49), *recibitu* (13), *viciric* (56), *vicitza* (39) etab.

Zegamako dotrinan ere usadio bera dugu : *eutci* (28at.), *corputcean* (31), *corputcetic* (31), baina : *bazuec* (27at.), *batzuec* (44), *bacoiza* (35), *viotza* (42), *enzuten* (46) etab.²³

Hona hemen laburbildurik, salbuespenak albo batera utzita, Larramendiren aurrekoen jarrera eta eskuizkribu hauetan (lehenengoetan) ageri dena parez pare :

	TZ	Z	TS
Otxoa A.(1713)	< tc> /< tç> /< tz>	< c> /< ç> /< z>	< ts>
Arzadun (1731)	< c> /< z>	< c> /< z>	< s>
Irazutza (1739)	< tc> /< tz>	< c> /< z>	< ts>
Eskuizk. A	< c> /< z>	< c> /< z>	< s>
Eskuizk. B	< tz>	< c> /< z>	< ts>

2.1.2. H - ø ➡ h

iz A: *hitz* B (1).

Arlo honetan ere aurkitu dugun zuzenketa bakarra esanguratsua bezain adierazgarria da, honen egilea B delako. A-k beti < h> rik gabe idazten ditu hitzen eratorriak eta erakusleak :

iz, iza, izac, izqueta, izquetan, etab. ; au, ori, ura.

Erdal jatorrizko hitzetatik at (*deshonesto, deshonnra, deshonnrazat, habituala, herederu, herencia, honestoaren, honrra, humilde, humillacen, etab.*) hurrengoetan ezartzen du (corpus osoan) :

23 - Ik. zehaztasun gehiago F. Ondarrak argitaratu zuen "Zegamako Doctrina Christiana (1741)" lanean.

hume (1, 8, 9), *humeac* (1), *hi* (2 : *hi iza n a dila*), *ohosturic* (9), *ahaztu* (1, 8, 9), *aho* (1, birritan), *ahoetan* (1),²⁴ *ahoac* (2), *ahasabac* (9), *ateach* (2), *atheetan* (6, 9), *ehocen* (8) ; *ithoce* (1, 8), *loho* (8, 9), *lohota n* (8, 9), *nahasturic* (6), *nahazturicg* (2, birritan), *egaha*, *egahaca* (1), *esnaha tu* (9), *eznahatu* (8). [cf. Mitxelena 1979 : 213-220].

Baina : *ume*, *umeac*, *umechoa*, *umeenzat* (2), *ostucen* (6), *aoetatican* (1), *aoan* (2), *ateetan* (8), *ateetatican* (2), *itoric* (3, 8), *itoccco* (2, 3), *itocen* (3, 9), *naasturicg* (2), *ega* (1), *eznatu* (2, 6), *esnacen* (8, 9).

Larramendik, alde batetik, hitz hoskide batzuk bereizteko proposatzen du eta, bestetik, errespetatu egiten du ahoskeran oinarritutako iparraldekoen usadioa :

La hache, ò aspiracion està muy en uso en Labort, Baxa Navarra, y Zuberoa, assi en lo hablado, como en lo escrito, pero no en los dialectos de España, como ya lo tengo dicho : y aunque no se aspirasse la hache me inclinaria à que se escribiesen con ella muchas voces como en Francia, para distincion del significado. Pongo exemplo : *ori ori ori*, parece una voz y son tres distintas, que significa *toma esso amarillo*, y se debieran distinguir assi : *óri ori hori* ; porque *óri* toma tiene el acento en la ó, y decimos también *orizu* ; *orí* amarillo en la í : y *horí* esso tambien en la í pero tuviera distincion en la h con que se escriben y pronuncian essa voz en Labort, aunque nunca es gutural esta aspiracion como lo es en Andalucia. Lo mismo digo de *hurá* aquèl, *urá* agua, *haria* carnero, *aria* hilo, *haur* este, que nosotros decimos *au*, y *aur*, *aurra* niño ; y assi de otras muchas voces. Pero en esto tampoco me desagrada la indiferencia, y assi, escribiré unas voces de un modo, y otras de otro [HH xxxviii-xxxix or.]²⁵

Las voces aspiradas apenas tienen lugar en los Bascongados de España, aun las que en lo escrito llevan la h, ò la aspiracion : pero tienenle en los de Francia, donde es muy frequente. En esto cada Provincia guarde su estilo, como en el tonillo particular de la voz. [El imposible vencido 337-338. or.]

Azkoitiko sermoian hitz hauetan darabil : *hipuynac*, *hume*, *humeac*, *humeric*, *hura*, *hitzeguín*, *hori*, *hitz*, *hitzic*, *hizcunde*, *hizcunderen*, *hizcho*, *hizqueta*. Maileguetan < n > ren ondoren < r > bakuna idazten du (*honragarria*, *honretan*, *deshonragarri*) Ak ez bezala : *honrra*, *deshonrra*, *deshonrrazat*.

Kardaberazek, haatik, Larramendiren ikuspegi horretatik aldenduz hasperenketaren aurkako jarrera adierazten du :

Achea letra dan, edo ez, Autoreen artean eztabaida andiac dira. Naiz letra, naiz aspiracioa dala, edo beemenciaz soñu gogorra ematen duena, emen gure Eusqueran, ta Bizcaian, Ache ori alferricaco, edo servitcen ezduen gauza da. H ori izquetan batzuec Ge, besteac Jota eguitendute. Guc orrelaco aspiracio begemente edo behementeric usatcen ezdegu. Abrahan esateco, Abrajan diote. Quen ortic : gure Eusquera suave eztizcoarenzat soñu ori ezta [Eusqueraren berri onac 23. or.].

Gure helburua eskuizkribu hauek ez zituela Larramendik idatzi erakustea izaki, < h > aren erabilerak ere, goian ikusi ditugun puntuetan bezala, ez du bere egiletasunaren alde hitz egiten.

2.1.3. Bustidurak

2.1.3.1. Albokarietan zuzenketa bakarra aurkitu dugu :

nadilla A : *nadilla* B (1), *emen illic guelditu nadilla / bertan il nadilla*.

Ak *nadilla* ez ezik, ondoko aditz forma hauek ere < il > idazten ditu :

24 - *aoetan* [-h- ondotik erantsia :] *ahoetan* [Aurreko lerroan *aoetatican* irakurtzen dugu. Hitz hau Arzadunen dotrinan (1731-1758) ere < h > z idatzita ageri da : *ahoen* (21-26), *ahoco* (44-50)]

25 - 1745eko edizioa erabili dugu, paperaren ur markak ere ikus daitezkeelarik.

adila (2), *dedila* (1, 3, 8, 9), *cedila* (3 ; 6. eta 7. idatzietan, berriz, *zedila*), *dabil*, *dabilela* (3, 8), *badabil* (9), *bazebilen* (8).

Bestenaz, < illV> da nagusi :

illic (1, 3), *ibilli* (1, 3), *illun* (4), *biraoguille* (1), *milla* (1, 4), *juramentuguille*, *juramentuguillenzat* (1, 4), *zillarrezco*, *zillar* (1, 3), *billacen*, *billaceco* (2, 3), *doillorrari* (1), *ucabillada* (2), *mutillari* (2), *illova* (2), *maquillac* (2)²⁶ etab.

Doillorrari-k agerraldi bakarra du, baina ondokoetan < ll> idazten du : *dollor*, *dollorragitan*, *dollorragoa* (1, 2. eta 7. idatzietan). Halaber, < -zalle> : *gordezalle* (-a, ac, 2), *pagazalle* (1) eta *servizalle* (-itan, 1).

Testuinguru honetan Larramendik ere usuenik < ill> darabil (AS) : *ira illean*, *pilla*, *illarguiaz*, *billatzeco*, *illic*, *onguille*, *gaitzguillea*, *isillic*, *milla*, *ibillico*, *bacebillen*, *dabillen*, *dedilla*, *cebillen*. Azken lau forma hauek A-k < il> z idazten dituela ikusi dugu goiko zerrendan. Arzadunek 1731ko edizioan < l> darabil eta 1758koan, berriz, < ll> : *ilen* (14, 48) / *illen* (18, 55), baina ez beti : *ilac* (31-36).

Badira A-ren idatzietan, hala ere, < ilV> :

ibili (1, 2), *erabili* (1, 2), *ilabete* (2), *ilunaz*, *ilun* (2), *iluntasuna* (3), *ilecho*, *ilean* (2), *ibiltera* (3).

Hitz bukaeran nahiz kontsonante baten ondoan zalantzak ageri dira :

ill (3, 4) / *il* (1, 2), *illtera* (3), *illten* (4) / *ilten* (2), *illteraco* (6) / *ilteco* (2), *ilgo* (-co, 2, 4), *ibiltea*, *ibilteac* (2, 3).²⁷

Larramendik hitz amaieran bezala, ez dirudi -llK beharrezkotzat jotzen duenik *Azkoitiko Sermoian* ondoko hauek baitira : *iltzen*, *iltze*, *isiltsunic*, *ibiltea* ; *il*, *isil*. B-k egin duen zuzenketa ere hitz amaieran < l> darabil : *il* (ik. aurrean testuingurua).

2.1.3.2. Sudurkariari dagokionez, ondoko zuzenketa ageri da :

zeinzuequin A : *ceñaquin* B (1. Azken aldaketa hau ez da zehazki grafiari begira egina, jakina).

Testuinguru honetan, hala ere, A-k gehienbat < (i)ñ> idazten du :

azquenerañoco (3), *desengaña* (3), *Erreñuraco* (3) / *Erreñu* (1), *españac* (3), *Gañetic* (3), *lañoari* (1), *ceñaren* (3), *zeinac* (3) / *zeñac* (2), baina : *beinere* (1, 2, 4).

Diptongo *-ei* batez ere- ondoren kontsonantea dagoenean, berriz, < n> da nagusi :

beingo (1, 3, 6), *beingoan* (1, 2, 3), *beinzat* (1), *zeinbat* (1, 2), *zeinda* (1, 2, 3), *zeinzuec* (1, 2), baina : *biguñcen* (3).

Hitz amaieran diptongo ondoren ere < n> aurkitzen dugu :

apa in (2), *be in* (1, 2, 3...), *du in* (2, 3), *edoce in* (1, 2, 3), *mandazain* (1), *oin* (1, 2), *ora in* (2, 3, 4...), *ze in* (1, 2, 3).

< ñ> aurreko *i* dela eta, Larramendik Kardaberazi ondoko aholku hau ematen dio :

26 - 6., 7., 8. eta 9. idatzietan ere gehienetan < ll> idazten du : *billa* (8), *billacen* (6, 9), *ibilli* (7), *illa*, *illac* (8, 9), *illabetea* (7), *illic* (6, 8, 9), *illumpe* (8), *illuntasun* (6), *isillua* (6, 9), *mesedeguille* (6) etab.

27 - 8. eta 9. eskuizkribuetan ere badira honelakoak : *ilten*, *iltea*, *ibiltea*.

“Escríbese *aiñ*, *ceiñ* y no *añ*, *ceñ*”.²⁸ Izan ere, Kardaberazek testuinguru honetan gehienbat < ñ > darabil bere idatzi gehienetan. Larramendik, berriz, hitz bukaeran *i* idazten du baina zalantzak ageri dira < n > / < ñ > artean (*ain* / *aiñ*, *edocein* / *edoceiñ*, *orain* / *oraiñ*, *cein* / *ceiñ*).

Badira < iñV > eta < inV > ere baina zalantza batzuk gorabehera < iñV > da nagusi :

aseguiñeraco (6), *bearguiñen* (1), *diñoan* (1, 3, 5, 6), *eziñic* (1) / baina *ezinic* (1, 3), *iñoiz* (2), *iñolaco* (1), *iñori* (1), *la guiña* (1, 2), *miña* (1), *onguiña* (6), *orainguiño* (1), *pemiña* (4, 6), *siñu* (2), *siñucen* (2), *siñuqueriaren* (2), *useguiñen* (3) etab.

< inV > :

anzinatic (1, 3), *arina* (1, 6), *burdinara* (3), *efini* (1, 2, 3), *efinico* (3, 4), *eguiñen* (1), *ezina* (4), *imagina* (3, 6), *Inude* (1), *sinistu* (1, 2), *Virgina* (1.., beti < n > z idatzita ageri da).

Aipagarria da A-k lehen eskuizkribuan bustidura grafian esanahia bereizteko egiten duen zuzenketa : *miñac* (*mihia*) : *miac* ; *minetatican* : *mietatican* ; *min* : *mi*.

Larramendiren lanetan ere < iñV > da ugariena. Kardaberazek ere teoriarik < ñ > dunak hobesten ditu (*Eusqueraren berri onac* 25. or.) baina idatzietan (*Egerc. II, III*) zalantza batzuk ageri dira.

Hitz bukaeran < in > da nagusi :

-(*ar*)*equin* (soziat. salbuespenik gabe), *aleguin* (1, 2, 3, 4...), *arin* (1), *aseguin* (3), *bardin* / *berdin* (1), *dedin* (1, 3), *eguin* (1, 2, 3, 4...), *min* (1, 2), *ezin* (1), *ziquin* (2), baina : *miñ* (1), *gazmiñ* (6), *useguiñ* (6).

Larramendik testuinguru honetan ere gehienbat < in > darabil :

baldin, *eguin*, *ecin*, *jaquin*, -(*ar*)*equin*, *guciaquin*, *utseguin*, *atseguin* etab. Baina : *miñ*, *fiñ*. (AS).

2.1.4. < ss > , < x > , < j > , < g >

Hauetan ez da inolako aldaketarik egin baina hitz pare bat esan nahiko genituzke egilea ezagutzen lagunduko digutelakoan.

< ss > digrafoa ere ageri da, batez ere 8. eta 9. eskuizkribuetan, baina hori latinaren ortografia errespetatu nahiari zor zaio :

passijo (5), *passioja* (5), *confessio* (3, 8, 9),²⁹ *confessioa* (-z, 8, 9), *confessoraco* (9), *confessoric* (9), *aprensio* (6), *aprensioan* (6), *essencial* (5, 8), *excesso* (8).

Alabaina, *essencial* eta *passijo* hitzak izan ezik, beste guztiak < s > bakunaz ere idazten ditu :

28 - Honela erantzuten dio Kardaberazek : (...) en el impreso de las reglas del bascuence, puse que era mejor omitir la i, que no se dice ni suena, y lo tengo por más acertado, y porque me parece perfección en su modo el usar de menos letras cuando no sirven sino de embarazo. V Rev. me enseña esto, pues pone en el Diccionario *dañua*, *maña*. Son estas y otras muchas voces bascongadas y omite V Rev. la i, y así sucede en las castellanas, igualmente bascongadas : *Aña*, *Año*, *baño* *beña* (...). Me parece justo se me haga equidad y guarde yo consecuencia, siguiengo a V Rev. por maestro y no a los franceses que van por otro camino : En la ortografía a V Rev. quiero por maestro y no a ellos. [Cf. Tellechea, 1968, 1990 : 313]

29 - *Confessio* hitza, adibidez, < ss > z idatzita azken eskuizkribuetan dituen agerraldi horietatik kanpo 3.ean soilik aurkitzen dugu, bertan eta lehen nahiz bigarren eskuizkribuetan < s > bakunak nagusi direlarik.

aprensio (6), *confesio* (1, 3, 8), *confesioa* (3), *confesioac* (1, 2), *confesatu* (1, 2, 3, 6, 8, 9) etab., *excesoari* (1).

Larramendik eta Kardaberazek ere <ss> erabiltzen dute horietako zenbait mailegutan : *passio*, *passioco* (AS) ; *confessio*, *confessore*, *confessatu*, *confessioan* etab. (*Egerc. I, Christavaren bicitza*). Larramendiren hiztegian etimoetan (*assalda*), etimologiaz bermatutako mailegutan (*ssomatu*) eta euskal hitzetan ere agertzen da (*sserraldi*, *nahassi*).

<x> grafema darabil /š/hotsa irudikatzeko :

auxen (3), *orixen* (9), *uraxen*, *alaxe*, *onela xe*, *gaixo* (3), *gaixoa*, *gaixoac*, *gaixoi*, *gaixoa ren*, *gaixoa requin*, *gaixoari*, *gaixoric*,³⁰ *ixuri* (5), *moxal* (2), *moxalac* (2), *arex* (bat. 2), *lexar* (2), *Anaxe* baina bada *Anage* ere.

Anaxe / *Anage* : agerraldi guztiak 2. eta 9. eskuizkribuetan kokatzen dira eta bietan <g> z nahiz <x> z idazten du : *Anagechoac* *Anagechoequin* (2), *etaraaco* *Anaxe*, *edo Tutore*, *Gurasoac bezela*, (2), *Nerezat Adisquide ta Anage* (9), *il zaizun Anaxeasco* (9) etab.³¹

Larramendiren *Artean* (298. or.) ere “*igiltze onari, déritza Sancho*, al buen callar llaman Sancho” irakurtzen dugu ; halaber, HH-n : *igildu*, *igilaraci*, *igilera zo* ‘acallar’, *igildua* ‘callado’, *igildo* ‘mudamente’, *igilic* ‘cepos quedos’. Gogora dezagun etorkiz <x> k sabaiaurreko frikari ahoskabea /š/ ordezkatzeko zuela gaztelaniaz eta <j> k (<g> *e* eta *i* aurrean) kide ahostuna /ž/, gero XVII. mendearen lehen herenerako biak ahoskabetu eta /x/bilakatu ziren arte. Hots berriak, ordea, lehengo grafia (<x> eta <j,g>) luzaro mantendu zituen, XIX. mendera arte ez baitzen arautu <x> /ks/adierazteko bakarrik erabiltzea.³² Eskuizkribu hauetan <x> grafema ageri da hainbat mailegutan :

consexu (3, 6, 8), *crucifixo* (4), *exemplocho* (3), *exemplo* (1, 2, 3, 8), *exemplar* (7), *exercitu* (8), *exercicio* (2), *embaxadoreatic* (9), *monxa* (2), *persona xeric* (7), *luxuriosa* (2), *proximoaren* (1, 3, 6), *antoxu* (2. Ikus lexikoan B-k hitz hau guraia z ordezkatzeko duela) ; halaber, *examinatu* (1), *experiencia* (8, 9).

Arzadunek ere *proximoen* (18), *exliquetan* (20), *explicacinoa* (24), *examina* (44) idazten du. Otxoa Arinek : *proximoaren* (4, 169), *luxuriaco* (4), *explicatuco* (26, 70), *pretexto* (161). Irazutak, berriz, *explicacioa* (56), *progimoac* (36), *esaminatceco* (49) baina : *proximoaren* (6, 7, 31), *luxuria* (31, 40), *luxuriaco* (30), *excelenteagoa* (15), *examina* (60).

Hots hauek idatzizko nahasbideetatik atera nahiak makina bat buruhauste eragin zien Hegoaldeko euskal idazleei (cf. Mitxelena 1978 : 393, 1979 : 224-225). Honela adierazten du Larramendik :

Algunas palabras se escriben con x, pronunciada no guturalmente, sino à la Latina ò estrangera, v.g. *ori orixe*, *alaxe* &c. Que se inclina à la pronunciacion de *oisie*, *à la sie*. [*El imposible vencido*, 338. or.]

Tres o quatro pronunciaciones se hacen difíciles a los que no saben el Bascuence y le quieren aprender, y hablo de los Españoles, porque para otras Naciones no lo son, como

30 - Baina badira <z> eta <s> nahasketaren ondorioz, honako hauek ere : *gaizo* (2), *gaizoari* (2), *gaizota sun* (1).

31 - Bokalkarte [j] zaharra bizkaieraren eremurik zabalenean [(d)ž] ahoskatzen da eta zen. Ahoskera honen lehenengo arrastoak *Refranes y Sentencias* en aurkitzen dira. Cf. Mitxelena 1977 : 176-177.

32 - Ik. Lapesa 1984 : 421-424.

lo he probado por experiencia (...). La tercera es de las voces que suenan a la x y su pronunciación Latina, v.gr. *auxe*, *orixe*, *guexego*, *goxo*, y se pronuncian casi *ausye*, *orisyé*, *gueisyega*, *goisyo*. [DT xxxviii]

Honenbestez, Larramendik *ġ*/hotsa irudikatzeko nagusiki <is> nahiz <(i)s> darabil bai hiztegia bai idazlanetan³³ (*puisca* AS ; *maisucaria* c, *choraisca* Cor. ; *bereisquiro* Cas. HH “distintamente”: *berezquiró* etab.) eta <x> -xe indartzailean ia bakarrik (*orixe*, *alaxe* etab.) baina hau ez da beti <x> z agertzen, *Andoaingo sermoian ausyé* eta *Burgosko Dotrinan arasye* ere aurkitu baititugu. Markatzekoa da, bada, goian ikusi ditugun *arex*, *lexar* etab.ek ez gaituztela ipar-ekialdeko hitzunen edo hizkeraren baten aurrean jartzen.

Kardaberazek ere bere kezka agerian uzten du, hainbat proposamen eginez (*Eusqueraren berri onac* 23-25) : <x> euskaratik baztertu ; *ħ*/irudikatzeko <g> erabili : “g edo gea orren lecuan badegu : ta eġaten dan bezala eġcibitu bearda : Egemplo, Egercicioa, Egercitua...” (Ikus <j> behean) ; *ħs*/ <gġ> z nahiz <ġ> z idatzi eta *ġ*/ <ġ> z adierazi.³⁴ Hainbat lanetan, halere, <ss> darabil, 1762 edo inguruko dotrinan : *elessa* (28, 29), *elessa* c (14), *guessoa* c (45) ; *Egerc. I* : issill (316) ; 1783ko dotrinan <is> ageri da : *elisa* (37, 42), *elisa* c (14), *elisa* r (62), *ga iso* (64), halaber, *Christavaren bicitza* n (1760) : *guistocoa* (146) eta <x> -xe indartzailean : *Alaxic* (1744 ?, 96), *orrelaxe* (1744 ?, 183).

<j> , <g> :

Jabe (1, 2, 3, 6), *jai* (1), *jaio* (1, 2), *janean* (2), *janzi* (1), *jaqui* (1), *jaquituria* (3, 8), *jaquindunac* (2), *jaquiten* (2), *jarraicen* (1, 2, 3), *jarriric* (2, 9), *ja so* (1, 6, 8, 9), *ja socea* (2), *jausi* (1, 3), *Jainco* (-aren etab. 3, 4, 6, 7, 8, 9), *Jauna* (1, 2, 3, 6, 7, 8, 9), *Jaungoicoa* (-ac etab. 1, 2),³⁵ *joan* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 9), *jocoan* (1, 2), *josi* (1, 3, 9), etab.

<g> e eta i aurrean :

Evangelioan (3), *Evangelioaren* (8), *evangelio* c (9), *Colegiora*, *Monge* (4), *Virgina* (2, 9).

Grafia hauen ahoskeraz dela eta, Larramendik eta Kardaberazek *ħ*/ hotsa berrikuntzat³⁶ hartzen dute :

La pronunciación gutural de la j, y de la g no es del Bascuenze. Verdad es, que en algunas partes la j consonante se pronuncia muy gutural, como en Romance, *jauna*, *jan*, *jo*, *ana gea* &c. pero es pegadiza esa pronunciación ; de que es argumento, que no solo en Francia, mas tambien en la mayor parte de los Bascongados de España, se pronuncia como la j Latina, dulce, y no gutural *joan*, *jauna* &c. y es menester guardar la primitiva pronunciación. [El imposible vencido, 337]

En este dialecto de Guipuzcoa se ha introducido la pronunciación castellana de la jota gutural y fuerte : *Jauna*, *jo*, *jatorriz*, etc. que es contra la costumbre de todos los demas dialectos, y parece pronunciación pegadiza [DT xxx]

33 -Cf. Mitxelena 1978 : 394. Lakarra 1985 : 247.

34 - Alabaina, *ġ*/eta *ħ*/arteko bereizkuntza deuseztatu egiten zuen, Larramendik eta garai hartan ohi bezala, s luzea baitarabil oraingo <s> aren lekuan. Hona zer dioen *Jesus Maria ta Joseren devocioan*, zentsuraren aurretik egiten dituen oharren artean : (...) *Lo mismo es para gaissoa, aissea, orisse etc., y suple bellamente la vírgula sobre la s para las dos ss, sin i como en ñ*”. [Cf. Tellechea Idigoras 1990 : 302].

35 - *Jaungoicoa* lehen bi eskuizkribuetan soilik ageri da. Gogora dezagun Larramendik Kardaberazi esana : “No se diga *Jangoicoaren*, sino *Jaungoicoaren*, porque Dios no es *jana*, ez *goicoa*, ez *becoa*. Dígase *Jaincoa* y déjese el *Jaungoicoa* para quando se pregunte qué quiere decir *Jaincoa*”. [Cf. Tellechea Idigoras 1990 : 304].

36 - Gerora Añibarrok eta Zabalak bezalaxe, nahiz eta hauek Kardaberazek aholkatutakoari ez zitzaizkion lotu, *ħ*/eta *ħ*/idatziz bereizteko <i> z baliatzea, alegia. Cf. Urgell 1987 : 371.

Jota Euscararena ezta baicic Erdaratic artu, edo etorria. Euscalerrietan len ia, ie, io, iu usatzen : ta orañere Bizcaian ascotan esatenda : ian, iauna, monia, ta ez jan, jauna, monja : au eransia da [Kardaberaz, *Eusq. Berri onac* 24]³⁷

Larramendik onesten zuen ahoskera idatziz irudikatu nahi duenean, hala ere, < y > erabiltzen du : "La Pronunciacion de la j gutural, que hay en algunos parajes, no parece del Bascuence, sino pegadiza del castellano, *jauna, jan, joan, jo*, que en lo general del Bascuence se pronuncian *jauna, jan, joan, jo*, inclinándose à *yauna, yan*, etc" [DT xxxviii]. Grafia, hala ere, lehengoan utzi zuen, hitz hasieran nagusi baita < j > , nahiz eta gaztelaniaren banaketa (< ge > < gi >) gordetzen duen : *janaria, gela, giratu, jocoa* (HH) etab. Badira testuinguru honetan < y > , < i > eta < ĩ > ere : *yaroa, iurtzuria* 'trueno' (baina *iyurzuria* 'relámpago'), *yocoa* (HH-n), *iوريا* (Mendibururi egin gutuna), *iورياgoric* (Andoaingo Serm.). Bokal artean eskuarki < y > darabil eta behearazko diptongoetan < i > :

oyei (Gandarari gutuna), *oyetan, ayenatu* (Cas.), *gaya* (AS), *sustraya* (AS), *errayeta co* (AS), *sa yetsa* (AS), *ibayac* (AS), *leyal* (AS), *loya* vs. *loi* (HH), *na ya* vs. *na i* (HH) etab. baina : *jaiera* (Andoaingo Ser.), *anay* (AS), *etsaien* (AS), *gay, gueiago* (Mendibururi egin gutuna) etab.

Eskuizkribu hauetan ez da halakorik, < y > diptongoetan aurkitzen baitugu :

Ayta (3), *ayrean* (1), *ayze* (8), *ay* (3), *array, goyticoa, goyzean, ibayric, iguy, leyquezu, leyteque, loy, loyturic, oy* (3), *oytura* (3), *pozoy, pozoytuac, pozoyz, traycijoia*, baina : *aisearen* (3), *Aitazat* (2), *naiz* (1), *zein, zeinda, zeinzuac* etab.

Bada < y > ren beste erabilera bat ere, hitz hasierakoa : *Ygnacijogatic, Ygnacijorena, Ymagina, Ysabel*.

ijV^(a, e, o) : ez da ageri lehen eskuizkribuetan. Halere, corpus osoa kontuan harturik markatzekoa da azken eskuizkribuetan (7, 8, 9) < j > ia erabat erabiltzen duela, batzuetan hitz bera gabe ere aurkitzen dugun arren :

Amodijoac (7) / *amodioac* (2), *andija* (5, 6, 7, 8, 9) / *andia* (1, 2, 3), *arguijac* (8, 9) / *arguiac* (1), *arrigarria* (8, 9) / *arrigarria* (9), *beguijac* (6, 8, 9) / *beguiac* (2, 3), *bizija* (6, 8, 9) / *bizia* (1, 3), *deguijotela* (7) / *deguiotela* (3), *demonijoa* (8) / *demonioa* (1, 2, 3, 8, 9), *demonijolari* (8) / *demonioari* (1, 3, 6), *dijogu* (6) / *diogu* (2, 3) *erremedijoa* (6, 8, 9) / *erremedioa* (1, 2), *gracija* (-jac, -jaren, 8, 7) / *gracia* (-ac, -aren, 3, 8), *guzija* (9) / *guzia* (1), *ibaijan* (9) / *ibaian* (4), *iturrija* (9) / *iturria* (3), *jaijo* (9) / *jaio* (2), *jaijocen* (6, 8) / *jaiocen* (1, 2), *mingarrija* (9) / *mingarria* (2), *mingarriac* (9, 5) / *mingarriac* (2, 4), *negargarrija* (8, 9) / *negargarria* (1, 2, 3, 4), *oracijoan* (8) / *oracioan* (2), *salvacijoa* (8, 9) / *salvacioa* (1, 3), *zijoan* (6, 7, 8, 9) / *zion* (1, 2, 3) etab.

Grafia hutsean murgilduaz, eta oraingoan corpus osoa kontuan hartu dugun arren, esan behar da honek ere ez gaituela Larremendiren egiletasunaren alde jartzen. Otxoa Arinek, Arzadunek (1731) eta Irazutak diptongoetan ez eze, bokal artean ere < y > erabiltzen dute :

baza yo (OA74), *gueyago* (OA166), *zayonetic* (OA54) ; *deyozula* (A55), *ja yac* (A18), *ja ya quera n* (A15), *ja yo* (A15), *na yaco* (A54) ; *ba ta ya tu* (I37), *baza yo* (I39),

37 - Hala erabiltzen du, < i > z, bizkaierazko idazlanetan : *Cristiñau Dotrinea* (1762 edo ingurukoa) eta *Jesus, Maria, ta Joseren devociño* *Librchoric atararico devociño* batzuc (Iruñea 1764). Zernahi gisaz, hauetan ere badira salbuespenak : *Jaungoico* (C. D. 1762?), *jabe, Jaincoa* (1764koan).

doayac (I 44), *doayen* (I 23), *gueyago* (I 19, 21), *jayotcen* (I 13, 36, 40), *oguiya* (I 23), *zayola* (I 11) etab.

Bestenaz, < b > idazten du *a*-ren aurreko bokala *u* denean. Hala ere, zalantzak ageri dira :

barruan (1, 3, 6) / *barruban* (1), *christauac* (3, 5, 6, 7, 8) / *christaubac* (1, 2), *contuban* (1), *credituba* (6), *cuidadua* (8) / *cuidaduba* (1), *erreñua* (3), *estadua* (1, 2, 8) / *estaduba* (1), *ispillua* (6) / *ispilluba* (6), *isuan* (1) / *isuban* (1), *lecua* (9) / *lecuba* (5), *santua* (6, 7, 8, 9), *tituluba* (5) etab.

Inoiz edo behin < v > ere itzuri zaio : *gava* (9).

Derradan, azkenik, *A* bokalari *a* gehitzean ere *a* / *ea* bikoteak ageri direla baina *a* da nagusi :

santac (9) / *santeac* (1), *criaturac* (2) / *criatureac* (8), *Honrrea* (1, 3) / *honrra* (6, 8), *honrran* (9), *arimari* (1, 3) / *arimeari* (2, 3, 6) ; baina : *Aita* (bat), *Ama* (bat 1), *Aitare* (1, 2, 8), *dembora* (8, 9), *doctrina* (1, 2, 8), *fortaleza*, *fortalezaren* (9), *ezpata*, *ezpatarequin* (1), *gauza*, *gauzaren* (1), *caholicarenac* (1), *eriozaren*, *erioza* (1), *culpa* (1), *eliza* (1), *elizaren* (2), *balanza* (7), *señora* (1, 8), *templanza* (9), *Virgina* (8) etab.

Hona zer dioskun Larramendik *Corografia* n (301) : “En Azpeitia ondo diala, *bia ondo*, y en las vecindades ; (...). También *aitea*, *amea*, *damea*, *señorea*, por *aita*, *ama*, *dama*, *señora*”. Ezaguna da, ordea, ezaugarri honek hedadura zabalagoa duela. Larramendik berak *Azkoitiko Sermoian* ere *santea*, *eriotzea*, *lotsea*, *esposea* etab. dio baina salbuespenak ugari dira.

E denean *ea* da nagusi : *bidea*, *emacumeac*, *emacumearen*, *emaztea*, *legueac*, *libertadea*, *maitea*, *nescameac*, *predicadoreac*, *semeac*, *virtutea* etab.³⁸

Badira bokal bikoitzak ere, gehienbat deklinabidean -a-z nahiz -e-z hasten diren atzizkietan (leku kasuen eta genitiboaren pluralak), hala nola kontsonante baten galeraren ondorioz : *aitaac*, *circunstanciaac*, *ugazabaac*, *echeetan*, *ateetan*, *alabeen*, *arimeetan*, *gorpuceen*, *beera*, etab. Larramendiren idatzietan usu ageri dira : *loraa*, *doloreen*, *orreec*, *gaitzbagueena*, *tristeena*, *beraa*, *minberaatu* (AS) ; *nobleena*, *hitzcundeetatic*, *naasi* (Mendibururi egin gutuna), *urteetan* (Gandarari gutuna). Arzadunen 1731ko edizioan : *Oneec* (18, 43, 46, 48 ; 1758 : *Onec* 23, 49, 53, 55, baina 54. or. *Oneec*)

2.1.5. Azentua

Corpus osoan ondoko bi hitz hauetan soilik ageri da : *cuchá* eta *baná*. Hala ere, adierazgarria dela iruditzen zaigu, alde batetik, B-k idatzi dituelako eta, bestetik, gure susmoak sendotzen dituelako, nahiz eta Larramendik zenbait lan badituen azentu markarik gabekoak ere (Gandarari egin gutuna, Santo Tomás eta San Casimiroren otoitzen itzulpenak, *Sobre los Fueros* eta *Corografia* n diren euskarazko zatiak).³⁹

B-k *cuchá* izena *arca*-ren ordainetan eman du eta agerraldi bakarra du, Ak *arcan*, *arcari*, *arcatie* baitarabil. Larramendik HH-n (I 93) honela dio : ‘Arca’, (...) *cuchá*, *uchá* (...). *Baná* ere behin bakarrik ageri da : *eta dirade baná*, *edo diferenteac* (ik. ondoko atalean).

38 - Kardaberaz *ea*, *ia*, *oa*, *ua* aldatzen da Tolosako edizioan (1783), *ia*, *ijV^(a,e,o,u)*, *ua*, *ubV^(a,e,o)* sistema nagusitzen doalarik mende honetan. Cf. Altzibar 1991 : 263.

39 - J. Lakarrak (1995 : 247) Larramendiren idatzietan den alde honen arrazoa bilatzean lehenengoan (*Artea*, *Hiztegia*, *Sarrera* gutuna) nolabaiteko asmo pedagogikoa kontuan hartu beharko litzatekeela uste du.

2.2. Morfologia

Atal honetan adizkietan eta beste hainbat egituratan B-k egin dituen aldaketak azalduko ditugu. Honetarako eta lexikoa aztertzeke ere Loiolako artxiboan den Mendibururen Dotrina eta Burgoskoa ere aurrean izan ditugu,⁴⁰ gure helburua erdiesteko garaian Loiolakoari Larramendik egin zizkion zuzenketak eskuizkribu hauetan B-k egin dituenekin alderatzea bere garrantzia duela iruditu baitzaigu. Nolanahi ere, esan behar dugu ez ditugula orain aldaketa guztiak zehatz-mehatz aztertuko, oinarritzat hemen B-k egin dituenak soilik kontuan hartu ditugu. Ondorioz, zuzentzaileaz edo zuzentzaile bakar batetaz ala egileaz hitz egin behar dugun agerian geratuko dela uste dugu ondoko bi ataletan ere.

2.2.1. Aditza

Adizki perifrastikoak : adizki trinkoak edo Larramendik "irregular" deitzen zituen haiek B-k egin duen aldaketarik nabarmenena da. *Ezan : Egin eta zenbait pluraletako formak ere zuzendu ditu.

a travesacen baliz ere A: *balijoaque ere* B (1)

... lastocho baten valioaren gañean eguiñagatican ere, eta mundu guzziaren honrrea a travesacen baliz ere / balijoaque ere, jaquin bear dezute...

Joan aditzean *diala* (9) / *dijala*, *dijazala* (6) ageri dira 3. pertsonan. Larramendiren *Azkoitiko Sermoian* : *diazenean*, *diazquit*. HH-n (23) : *doa* / *dia* / *dijoa* ; *doaz* / *dijoaz* / *diaz* eta *diazquit*, *balijoa*.

gorpucera beguiracen duten A: [gorpu]tzari *dagozcan* B (2).⁴¹

Bigarren sermoian birritan egin du B-k zuzenketa bera :

- *Eguiten dela becatu mortala gorpucera beguiracen duten* / [gorpu]tzari *dagozcan necesidadeetan* (premietan) *socorritu*, eta *asistitu ez agatican*...

- *Arimara beguiracen duten* / *Arimari dagozcan gauzetan useguinagaticg*...

Hurrengo ere honela zuzendu du B-k :

Umeai demporaz (mugonez) *ez emaita*, *conveni zaizten estadia* / *dagocan zucenbidea*⁴²

Bigarren sermoian A-k berak ere aldaketa hau egin du :

Bañ Jauna, *guere becatu andi*, eta *neurri ga beacatican mereci ez badegu ere* / *ez badoquigu Aitazat berori eduquicea*.

Egon nor-nori sailean forma hauek erabiltzen ditu : *dagoquijona* (*dagoquijo*), *dagocala*, *dagoquiguna*, *dagoquiozcan*, *dagoquien* (azken forma hau birritan aldatu du : *dagoquiozcan*) :

40 - Ikus Loiolako dotrinaren aitatasunaren auziaz eta P. Altunaren aburua berak paratu zuen Mendibururen idazlan argitaragabeak lanean. *Burgosko Dotrina*, berriz, J. Lakarrak argitaratu zuen eta Loiolako eskuizkribuarekin eta horri Larramendik egin zizkion eranskin eta zuzenketekin konparatzen du, ezberdintasun guztiak zehatz-mehatz oharretan emanez. Horretarako, P. Altunak egin zituen oharrez baliatu dela ere adierazten digu. Facsimilea eta hiztegia ere eskainiak ditu (ik. Lakarra, 1986 eta 1987).

41 - *tzari dagozcan* [idatzi du B-k lerro artean]. *Necesidadeetan* [egileak berak ordeztu du :] *premietan*.

42 - *Umeai demporaz estadia ez emaita* [idatzi du A-k lehenik eta ondoren *estadia* ezabatu]. *Demporaz* [A-k berak bigarren eskuizkribu honetan ordeztu du :] *mugonez* [B-k aldaketa bera egin du, hain zuzen, lehen eskuizkribuan].

... zeña bacoizari dagoquijona ematera beti iraulcen da (6) ; Birao ezeri ez dagocala eguinicoa (1) ; cergatican guri dagoquiguna da...(6) ; ...baña baita ezauzen ere det zure odol tanta bat dala asco ez nere becatuai dagoquien / dagoquiozcan ze baita Mundu guzti onetacoai dagoquien / dagoquiozcan sugar icaragarri guztia (4) ; milla infernu dagoquiela nere becatuai (4).

Larramendiren idatzietan hauek aurkitu ditugu : *dagocan*, (Andoaingo Serm., St. Tomas itz.), *dagocana* (AS, Sarrera gutuna), *dagoquionean* (Andoaingo Serm.), *dagoquizunac* (S. Casimiro itz.). *Artean* (244. or.), berriz, *nágoa*, *ágoca*, *ágozca*, *dágoa*, *gágozca*, *zágozcate*, *dágozca* dakartza (Azentu markarik gabe HH-n I 351, baina hemen aspektu eta pertsona guztietan osatzen saiatzen da). *Burgosko Dotrinan dagozcan*, *badagoquio*, *dagozquionac* aurkitu ditugu. Hemen ere -ri *dagozcanac* ageri da (7, 8) baina Mendiburuk Loiolakoan *Jaincotasunari datozquionac* ; *Guizatasun Santuari datozquionac* idatzi ondoren Larramendik zuzendu zituen : *dagozcanac*.

Larramendiren idatzietan eta HH-n ageri den *dagozquio* forma eskuizkribu hauetan *dagoquiozca* moduan emana da, goiko zerrendan ikus daitekeen gisan.

Nor sailean : *dago* (1..., *dagoan* 1, 3, 6 ; *dagoala* 1, 2, 3, 6, 8), *zagoz* (8, *bazagoz* 4, *zagozela* 6), *dagoz* (2, 6) / *dagoza* (1, 2) / *dagozte* (1) ; *nengoan* (9), *zegoan* (2, 3, 5, 6, 8, 9, *bazegoan* 2, 6, 8, 9), *zegozala* (2, *zegozela* -haiek-)

Hemen ere aldaketa batzuk badira Larramendiren gramatikatik hiztegira, eta gehienak pluraleko formetan gertatzen dira : *nágo* (1729) / *nago* (1745) ; *ágo* / *ago* ; *zágoz*, *záude* / *zagoz* *zaude* ; *dágo* / *dago* ; *gágoz*, *gáude* / *gagoz*, *gaude* ; *zágoze*, *záute* / *zaute*, *zaudete* ; *dágoz*, *dáude* / *dagoz*, *daude*. (Lehen. :) *néngoan* / *nengoan* ; *égoan* / *engoan* ; *cégozan*, *céunden* / *cengozan*, *ceunden* ; *cégoan* / *egoan* *cegoan* ; *guégozan*, *guéunden* / *guengozan*, *gueunden* ; *cégozaen*, *céundeten* / *cengozaten*, *ceuntén*, *ceundeten* ; *cégozten*, *ceuden* / *cegozan*, *ceuden*.

Dakusagunez, testu hauetan iraganeko 3. perts. pluraleko forma, *zegozan* (-la), Larramendik hiztegian jasotzen duenarekin doa.

Bidenabar esan dezagun aditz erroa eta atzizkia lotzen dituen bokala *a* dela nagusi, *e* dutenak ere badiren arren : *dagozen* (2), *dagozenean* (2), *bazenuen* (1), *zaituen* (9), *debenac* (1), *zagozela* (6), *zegozela* (2).

⇒ *jarraizen* *zaizte* A : *badarraizca* B (2)

... ta Seme gaizto oei jarraizen zaizte /badarraizca Jaungoicoaren madaricacioa.

Aditz trinko hau A-k ez du inon erabiltzen. Larramendiren idatzietan :

Darraizcun (*Corografian*, 320-321) *darraizcánac* (Sarrera gutunean), *darraiztenac* (AS).

⇒ *dedaz* A : *ditut* B (1)⁴³

Birritan ageri da *dedaz* lehen eskuizkribuan eta bigarren agerraldia zuzendu du B-k.

dezuz : *dituzu* (1, 2. *Dezuz* formak hamar agerraldi ditu eta bakarren bat izan ezik, beste guztiak zuzenduta daude. Bi sermoi horietatik kanpo *dituzu* darabil). Halaber, *dezuzanean* : *dituzunean*.

Aldaketa adierazgarriak badira ere, hona hemen darabiltzan beste forma batzuk (sing. Corpus osoan)⁴⁴ : *det* / *dut* ; *badeu* / *du* ; *degu* ; *dezu* / *dozun* ; *dezue* / *dozuen* / *dezute* / *dozuten* ; *debe* / *dute*. (Azken hau honela aldatu da

43 - *dedaz* [ezabatu eta alboan B-k :] *ditut*

44 - Hemen ez ditugu forma guztiak emango, ikerlan zabalago batean aztertzen ditugu.

lehen eskuizkribuan : *faltatu oi debe / useguin oi dute*).

(plur. :) *dedaz* (2 aldiz, 1 sermoian) / *ditut* (5 aldiz) / *dituztadan* ; *ditu* ; *ditugu* / *deguz* ; *dituzu* / *dezuz* ; *dituzute* / *dezutez* ; *dituzte* / *ditue*.

Dozu(n), *dozue(n)* eta *dozute(n)* agerraldi bakanak dituzte, *dozuen* birritan eta besteak behin bakarrik, guztiak lehen eta bigarren eskuizkribuetan. Halaber, objektoaren aniztasuna isladatzeko -z ere badarabilela amaieran dakusagu. Bestalde, -eu- 3. pertsonan orainaldian soilik darabil, *zuen* eta *zuten* formak erabiltzen baititu lehenaldian ; gainera, agerraldi kopurua oso urria da : *badeu* behin / *du* 100 aldiz ; *debe* 11 (atzizkiekin) / *dute* 75 (atzizkirik gabe). Beste formetan ere *luque*, *luquean*, *nuque*, *nuquec*, *balu*, etab. ditugu. Nagusi dira, *bada*, *du*, *dute*, *dezu*, *dezue* etab. formak. Nolanahi ere, esan behar da -eu- dun adizkiak gipuzkera zahar ia osoak (Otxoa Arinek, Irazutak, Zegamako dotrinan, Larramendik) erabiltzen dituela : *deb* / *debe* / *dabe* / *deu*, *ceban* / *ceben* (OA) ; *deb* / *debe* / *deub*, *cebean* / *zuen* (ZD) ; *du* / *deb*, *zuen* / *ceben* (IR), *deu*, *deue*, *baleue* etab. (Lar. AS). Haatik, Goierriko testuetan *a* eta *e* ondoren aurkitzen diren (u)b formak (*deb*, *deub*, *lab*, *laub*...) ez dira aztertzen ditugun eskuizkribuetan ageri.

⇒ *dide* A : *didee* B (1. *desesperatu* eraiten *dide* : *burutic* *jausi* eraguiten *didee*).

Didee behin bakarrik ageri da, B-k idatzia, hain zuzen ere. *Dide*, berriz, hiru aldiz darabil A-k eta guztiak lehen eskuizkribuan. Lehenaldiko forma ez da ageri. Larramendik *Artean* (91. or.) : *didate* / *didee* ; *cidaten* / *cideen*. Gandarari egin gutunean darabil *didee* forma : *ala esan oi didee nacustenac*.

Eskuizkribu hauetan orainaldian beste forma hauek aurkitzen ditugu :

Dit, *diote* / *dijote*, *digute*, *dizute*, *diot* / *dijot*, *diogu* / *dijogu*, *diozu* / *dijozu*, *diozute*, *zinion*, *zioten* etab. (Plur. :) *diozca* / *dijozcala* ("dizkio"), *diozcaten* ("dizkioten"), *diozanari*, *dioztet* ("dizkiet"), *diozten*, *dioztezu* ("dizkiezu"), *ziozcala*, *ziozcaten* formen alboan -rauz- ere baditu : *badirauzcazu*, *dirauztazun*, *zirauzun* eta -zki-dunak ere ageri dira : *dizquidan*, *dizquizuen*, *zenizquigula*, *zizquigula* etab.

Beraz, polimorfismoa nabaria da. Alabaina, Otxoa Arinek, Irazutak eta Larramendik ere *dio-* eta *dirauz-* formak batera erabiltzen dituzte, -zki-dun formarik agertzen ere ez delarik : Larramendiren *Azkoitiko Sermoian ciozcala* baten alboan, -rauz-dunak dira pluraleko forma bakarrak. Otxoa Arinek eta Irazutak, berriz, *dirautza*, *cirauzcan* etab. formen alboan, usu erabiltzen dituzte *diozca*, *ciozcan* etab. Otxoa Arinen Dotrinan, bestalde, *die* forma bakarra aurkitzen dugu nor sing. eta pluralean ("die", "dizkie"). Honek guztiak gipuzkeraz *dio-* formak ez zirela eta ez direla bakarrak adierazten digu.

⇒ *deza dala* A : *daguidala* B (1).

emon deza dala / *daguidala*. Lerro pare bat beherago aldaketa bera egin du B-k : *lagundu deza dala* / *daguidala*.⁴⁵

A-k berak *deza iogula* ➡ *deguio gula* aldaketa egin du bigarren eskuizkribuan :

Ala ere emendic aurrera deitu deza iogula / *deguio gula Aitar* en izenaz.⁴⁶

Eguin laguntzailearen beste forma hauek aurkitzen ditugu :

ez daguiala eraman (9. eskuiz.), *erreciuitu daguizten* (2), *ez zaguizala azeratu* (8an), *larga deguiola* (3), *jarraitu deguiogula*, *jarra in deguijotela* (7, *eraman deza la*

45 -Larramendik *Azkoitiko Sermoian* aldaketa hau egiten du : *Eguin diozagun* ➡ *Daguio gun*.

46 - Lehenik izenarequin idatzi du.

bere gurucea, ta jarraín deguijotela), sepulta tu zeguiela (1), esan zeguijola (9) etab.

Otxoa Arinen dotrinan, Zegamakoan, Larramendiren *Azkoitiko Sermoian*, etab. ere egin laguntzailetzat aurkitzen dugu.

⇒ *Eguin ezazu contu A: eguizu contu B (1)*

Aginteran A-k **ezan* aditz laguntzailea darabil : *ezazu, ezadazac, ezazuz, ezazue* (birritan *ezazute* formaz aldatu du A-k), *ezazute, ezadazu, ezaiozu*. Egin adizkiaren forma bakar hau, bada, B-k idatzia da. *Ezazu* formak dituen beste agerraldietan *aditu* eta *asi* aditzen ondoan ageri da. *Ezazute* : *aditu* eta *jaquin* eta *ezaiozu* ere *aditu* aditzaz darabil (Ik. jarraian besteak).

Era berean, *Esan ezadazu A: esadazu B (1)*.

Hurrengo orrian ere B-k zuzenketa bera egin du. A-k ere badarabil, ordea, aditza eta forma laguntzailea elkarri itsatsita ; gainera, bost aldiz < z > z idatzi du : *ezadazu* (hiru agerraldi zuzendu ditu : z ➡ s) ; beste zortzi agerraldietan : *esadazu*. *Esadazute* ere lau aldiz ageri da eta birritan *ezadazute* (Ik. grafian 2.1.1).

Larramendiren *Corografian* (301) honela irakurtzen dugu : “En Azpeitia (...) y también barruan, barruna, a uja z, ausa z, eman eguidazu, esan eguidazu, por indazu, emadazu, esadazu ; aunque en Azpeitia y Tolosa se entienden bien los diversos modos de hablar”. Mendiburuk Loiolako Dotrinan ere *esan zadazu* (12) idatzi ondoren, *esadazu* jarri zuen Larramendik. Era berean, *Esan itzazu* : Larramendik *Esazu* (30, 31). *Burgosko Dotrina* n (1747) ere hala ageri dira, *esadazu* eta *esazu*, alegia. 25. pasartean ere *esadazu* ageri da dotrina honetan baina Mendiburuk Loiolakoan *esazu* idatzi zuen.

⇒ *aitatu ezazuz A : itzazu B (1)*⁴⁷

Hemen ere -z pluralgilea amaieran darabil, *Edun-en formetan ikusi dugun gisan. *Ezazuz* formak hiru agerraldi ditu eta hirugarrena zuzendu du B-k ; *itzazu*-k, berriz, bakarra, B-k idatzia, hain zuzen ere. Guztiak lehen eskuizkribuan ageri dira. Larramendik *Artean* : *ezazu, itzazu*.

2.2.2. Beste egiturak

⇒ *-(a)requin A: -(e)an B (2 eskuiz.)*

*...araco Seme, icusi eta aurquiturican eren Guraso tristeac necesidad (premia) andian*⁴⁸ *nola gaixoric dagozen demporan, edo zarturican, socorizen ez dituenac Jatecoarequin, eta Janciarequin...*

Honela aldatu du B-k : *asqueneco(sic) premian, bearrean, etsi etsian, janean, edanean eta jaztean*.⁴⁹

Lehenik esan behar da, *necesidade* hitzaren ordainetan ageri den *premia* A-k berak idatzi duela baina B-k aldaketa bera egin du, hain zuzen, lehen eskuizkribuan (ik. beheko esaldia). Bestalde, maiz darabil A-k sozietibo-atzizkia -z instrumentalaren ordeaz, ondoko esaldian ageri diren zuzenketak honen lekuko direlarik :

... juramentu eguin bear danean, eguin dedila necesidaderequin edo provechuarerequin, devoziarequin / devozioz, fedearerequin / fedez, eta reverenciarequin / reverenciaz (1 eskuiz.).

47 - *ezazuz* [zuzentzaileak orriaren ertzean idazten du :] *itzazu*

48 - *andian* [premiarekin batera egileak lerro artean idatzi du].

49 - *asqueneco[sic] premian, bearrean... eta jaztean* [orriaren ertzean idatzi du B-k].

B-k *necesidadearequin* : *premiarequin* aldatu du.

A-k seigarren eskuizkribuan ere honela dio : *fede bizijarequin, ta devocioarequin*. Bigarren eskuizkribuan, berriz, aldaketa hau egin du *izenarequin* : *izenaz* (cf. goian *deza dala* sarrera).

Mendiburuk dotrinan ere *Oracio, ta humiltsunarequin* idatzi zuen eta Larramendik honela aldatu : *Oracioz ta humiltasunez* (41). Burgosko dotrinan ere hala ageri da. Larramendiren testuetan ondokoak aurkitu ditugu :

... *guztiac dirade biotz nobledunac, hónraz, leialta déz, prestutasúnez, christáu ónen fedez beté betéac...* (Andoaingo Sermoia), *ga ra ita sun osoaz* (Cas.)⁵⁰

⇒ *consequencia* seguiten *diranacatican* A : *ondoren datozenacgatic* B (2)

... *cergatican esautu gabe ascotan eldu oi diran becatu mortal iza itera, edo ocasio gaiztoa gatican, edo consequencia seguiten diranacatican /ondoren datozenacgatic*⁵¹

Hemen ere aditz trinkoa darabil B-k. Eskuizkribu hauetan forma hauek ageri dira : *badator, dator, datorquiozan* (datozkion).

Beheko zuzenketan ere *-agatican* dugu : *tristuraric ez emaitagatican* (aditz izena + *-agatican*). Ikus, halaber, ondoko pasarteetan (*cergatican, ezquero, cerren...*) :

a visua u emaiten ez diotenac, interes dollor bat ez galduceagatican (2)

cergatican oec bezelaco Seme infameac (...) artu izan oi dute (2)

cergatican juramentu eguite orduan ez zenuen uste izan zala ala (1)

Orra zergatic Jaincoac eguin izan zuen castigu icaragarri ura Emacume zori gaiztoco argan (3)

Bada orregatican beragatican, esaten dizu Jaungoicoac (...) quenduceco (2)

Guzziraco nezu guertu, zuen oneraco dan ezquero (1)

(*Cerren* 8. eta 9. eskuizkibuetan soilik ageri da :)

cerren aurquicen ziran triste, (8)

cerren jan orduco bota eraguingo dijon. (9)

⇒ *tristuraric ez emaitagatican* A : *damu eraguiteag[atic]* B (2)⁵²

... *eta guei ago araco Seme eren Gurasoai demporaz (mugonez) a visua u emaiten ez diotenac, interes dollor bat ez galduceagatican, edo tristuraric ez emaitagatican /damu eraguiteag[atic]*.

Eragin aditza ere badarabil A-k, gehienetan partizipioaren ondoren :

alde eraguiten (1), *ze desesperatu eraiten dide* (1), *pagatu eraguingo ziola* (2),

Jaincoagandic alde eraguingo digutenac (7), *Eguija au ondo confesa eraguiten*

dije condenatuai (8), *Emen Demonioac sinistu eraguiten dijo becatariari*, (8),

aserratu eraiten diozten guzzien contra (1) etab.

Damu ere maiz ageri da : *nola damu degun, damu dezu, becatuen damu*

50 - Honela dio Artea (9. or.) : "En el mismo genitivo ay otros dos articulos especiales, que aunque corresponden al *de* Castellano, no significan posesión, y mas parecen del ablativo : estos son *z, ez*". (11. or. :) "Tambien sirve al ablativo con frecuencia el articulo *az*, y es posposicion, que corresponde à la preposicion de ablativo *con*".

51 - B-k goian, lerro artean idatzi du.

52 - *emaitagatican* [parean, behean :] *damu eraguiteag* [idatzi du B-k, *atic* guk erantsia].

(askotan dio), *damutu* (1) etab.

Larramendik *Azkoitiko sermoian* honela dio : *Cein guichi hura triste icusi ta tristatzen, hura damuturic icusi ta damutzen diranac ! ; miñez, damuz ; bere miñac, damuac, ta doloreac ; Nolaco damu ta naigabeac ; cerez mindua, ezpada oña-cez, atsecabez, damuz ; ? (“damu artu” :) ta cembat damu artu cenduan aren eriotzean ? ; alde eraguiten ; eraguin daguion negar neure biotz oni etab.*

Ikus ondoko aldaketa ere :

⇒ *Sacramentu Santuac erreiciuitu daguizten A: eleizacoa eraguiteco B (2)*⁵³

*Ala eguiten dute becatu mortala, (...) araco Seme, eren Gurasoac eriozaren pelliguruan dacustezenean, confesatu ditezten, eta Sacramentu Santuac erreiciuitu daguizten / eleizacoa eraguiteco*⁵⁴

Bestalde, *Ak eliza* (-co, -ren...) forma darabil, *eleiza*-k agerraldi bakarra duela, B-k idatzia. Larramenik *HH*-n (II 2. or.) bi formak ematen ditu eta hala erabiltzen bere idatzietan. Zernahi gisaz, *eleiza* gehiagotan ageri da : *Azkoitiko sermoian*, esate baterako, 6 aldiz darabil eta guztietan *eleiza* dio.⁵⁵ *Andoingo sermoian*, berriz, birritan ageri da *eleiza* eta *eliza* hiru aldiz. Loiolako artxiboan den Mendibururen Dotrinan *Eliza* ageri da, haatik, Burgoskoan *Eleiza* (20).

⇒ *orrez conforme / batera A: orren erara eraz B (1)*

Cergatican zere aho gaizto orrez batera / orren erara eraz, (...).

Ak ere conforme ezabatu eta gainean batera idatzi du : aho gaizto orrez batera.

B-k orrez gainean orren jarri du eta alboan : erara eraz.

Hurrengo orrian honela irakurtzen dugu : *espiritu santuaren sententia ira casten duenez conforme eta aurrerago : Evangelio sagraduac iracasten digunez conforme, azken honetan ere conforme ezabatu eta batera-z ordeztu du Ak. Beste honetan berriz, ez da inolako aldaketarik egin : esan nai du, becatariari bere becatuen neorriez conformezco castigu andiac izaroten diola. Haatik, bigarren sermoian honela dio (-en -z batera) :*

Eta ez da ansi zuc eta zuc esatea, Justiciacg legueaz batera ... ; eguingo dezu chit ondo zere Gurasoen borondateaz batera governacean ; mereci badu Jesuchristoren sententiaz batera, errota arri bat samatic duela isasora botacea ; Chimijoac, Plinioc esibicen duenez batera, dira abere bazuec eren Umechoac maitecen dituztenac aenbeste, zeinda...

Hirugarrenean ere -z *batera* darabil : *Gracia au, Theologuac dihotenez batera.*

Baina : guere Jaungoicoac esaten digun bezela (2), Santu glorioso onec esaten duen bezela (2), beste aldetican izanagatican ere gauzea zuc esaten dezun moduan (1) etab.

⇒ *emen illic guelditu nadila A: bertan il nadilla B (1)*

Bederatzigarren eskuizkribuan, berriz, honela dio Ak : *neguan illic guera ez dedin. Ondoko multzoan ere -rik* forma darabilela dakusagu aditzondo bilakatutako partizipioetan, gero ia erabat nagusitu zen -ta edota -aren lekuan (*jarrita, galdua* egon

53 - *eleizacoa eraguiteco* [B-k orriaren ertzean idatzi du].

54 - Larramendik *HH*-n (120. or. :) ‘Obligat a hazer algo’, *eraguin, arazo, araci*.

55 - P. Altuna & J. Lakarra, *Manuel Larramendi : Euskal Testuak* 47. orrian ageri den *Elizarequin* hutsa da, *Eleiza requin* irakurtzen dugu guk eskuizkribuan.

etab.). *Egon, guelditu, uzzi, eduqui* eta beste bakarren baten osagarri gisa agertzen dira :

dagoz obligaturic (2), *zegozela jarriric / eseriric* (2), *dagozte oyturic* (1), *josiric guelditu* (1), *eroituric uzzi* (1), *josiric efini* (2), *escribituric dauzczan* (1), *apuntaturic eduqui* (1), *eseguiric efini* (1), *obligaturic guelditu* (2) etab.

Bestalde, A-k aditz nagusiaren partizipioa erabiltzen du baina baditu, aurreko guera ez dadin bezala, *libra zaizala, libra nazala, lagun zadazu*, etab. Aditz izena, hala ere, partizipiotik sortzen du maiz : *sartucen, salducen, sortucen, artucen, quenducen* (birritan dago zuzendua lehen eskuizkribuan : *quencen*) *uzzizen* (utzi-), *asicen* etab. baina : *iracasten* (1), *icasten* (2), *irabazten* (1), *icusten* (1, 2).

Mendiburuk ere dotrinan *bedeicaturezaten* (26) idatzi ondoren, Larramendik *tu* ezabatzen du eta hala ageri da *Burgosko dotrinan* ere : *bedeica... deza ten*.

Bestalde, 8. eskuizkribuan diren *ofendidu* eta *inquietadu* agerraldi bakanen ondoan, -*tu* marka darabil partizipioetan : *ofenditu* (4 aldiz), *pensatu, libratu, barcatu, erreza tu, amatu, izenta tuco, juzga tu, luza tu*, etab.

Bertan aditzondoa, berriz, beti aposizioan ageri da :

illic an bertan guelditu zan (1) ; *su artan bertan* (1) ; *ordu onetan bertan eldu zan* (1) ; *puntu artan bertan* (3) ; eta *onetan bertan dagoala* (3) ; eta *ona non gau artan bertan* (6) etab.

⇒ *iñolaco modutan* ere A: *iñolaz* ere B (1)

jaquin ezazue (ezazute) *guzzioc, onelaco juramentuac cumpliera ez dezuela* (dezutela) *obligaciorican iñolaco modutan ere / iñolaz ere*.

Seigarren eskuizkribuan *iñola* ere darabil A-k. Larramendik ez dakar *modutan* HH-n : “De ninguna manera”, *iñola ere, iñolaz ere, nihola ere, niholaz ere, iñolambere*. “De ningun modo”, *iñola, iñola ere, iñolaz ere, nihola, niolaz ere*.

Beste aditzondo hau ere ageri da : *iñondic ere. Icusirican (...)* *munduco zuzenbideric inondic ere ez zuela...* (6)

⇒ *eguinac izanagatican* ere A: *badira* ere B (1)

Aldaketa hau egin du A-k bigarren eskuizkribuan : *mereci ez badegu ere Aitazat berori eduquicea / ez badoquigu*. Hona beste adibide batzuk :

izanagatican ere zazpi urte baicen guchiagocoac, (2)
Besteac jaquina gatican ere, (2)
luza ro goza ceco ez baziran ere, (2)
escacen zioten arren (3)

⇒ *zeinzuequin A: ceñaquin B (1)*⁵⁶

Biraoa ezta beste gauzarican, baizic esatea izen bazuec, zeinzuequin / ceñaquin opa zaizcan...

Ondoren, bigarren eskuizkribuan, zuzenketa hauek ageri dira A-ren eskutik : *zeinzuec* ➡ *zeiñac*.

... *dagoz obligaturic Semeac iru gauza gordecera, zeinzuec / zeiñac dirade* (dira) *amodio...* (2)

56 - *zeinzuequin* [ezabatua dago eta ez da garbi irakurtzen. Bazterrean :] *ceñaquin*

Seme buru zenzun baguezcoac, zeinzuec / zeññac icusirican beren Aita tristeac edo (...) ezertaraco (ere) ez dagoala / dagozala (2)

Esaldi mota hauek hemen ez ditugu aztertuko baina izenordain honen erabilera dela eta, pluralean beti *zeinzuec* (-*equin*, -*en*) darabilela dakusagu :

... *Uso, ta Bela, zeinzuec dira penitencia eguiten duenaren, ta urrenge eguneraco largacen dutenen simbolo, edo ezaungarriac*.(9)

... *eza guziago Emacumetan, zeinzuen artean izan [...] du costumbre gaizto onec...* (1)

... *izan ziran necio bazuec, zeinzuec edo Jaincoa tentacerren, edo cerren pensacen zuten ez zala...* (9).

Otxoa Arinen eta Zegamako dotrinetan, esaterako, *ceñ*- ageri da :

regla aez campora, ceñac arquitcen diraden... (OA8)

pregunta aec, ceñac digeacen eguinican... (OA)

Zazpi peccatu capitalac, ceñay deitzenza tean... (ZD 66)

Ikus zeña (-*ri*, -*requin*...) ondoko pasarteetan (sing.) :

a arquituco zuela gaixoa, zeña zegoan (9)

becatuau... zeñari derizo becatu mortalezco (1)

artu zuen gañibita bat, zeñarequin josi zuen (1)

Da gracia, zeñarequin eguiten garan Jaincoaren adisquide (3)

Grafiari begira, bestalde, *ceñaren* baten alboan, < ze-> da nagusi izenordain honen idazkeran, goiko adibideetan ere ikus daitekeen gisan :

aizearen indarrac bota zuen onzia aizarri baten aldera, ceñaren contra jo zuen onziac (3)

Bustidurak aztertzean ikusi dugunez, Larramendik Kardaberazi eta Mendibururi *ceiñ*, *ceiña* idaztea gomendatzen die, eta ez *ceñ*. Orobat, *Artean* ere honela irakurtzen dugu (35. or.) : "El pronombre relativo, que como tal sirve, atando una oracion con otra, es *ceiñá*, *ceiñác* (...)".

⇒ *jaquin bear dezute estadu arcearen gañean gauza bi guztiz diferenteac aurquicen dirala A: eta dirade baná, edo diferenteac B* (2)

B-k egin duen aldaketaren ondoren, honela irakurriko genuke : *jaquin bear dezute estadu arcearen gañean gauza bi aurquicen dirala eta dirade baná, edo diferenteac*

Baná azentu marka eta guzti idatzi du B-k (Ik. honetaz lehen atalean). Ondotik aldaketa hau ageri da A-ren eskutik : *oe apartecoetan / banacoetan*.

Hona hemen Larramendik Mendibururen dotrinan egiten duen zuzenketa :

Mendiburuk : "Da Jaincoa bera, Aita, Semea eta Espiritu Santua, hiru *Persona banac, edo distintoac*" (15)

Larramendik : *bana diranac*.

Burgoskoan ere honela irakurtzen dugu : *hiru persona bana diranac*. Aldaketa bera ageri da hurrengo (16) pasartean.

B-k egin duen aldaketan, bestalde, *dirade* irakurtzen dugu. Mendiburuk ere *dirade* idazten du aurrean aipatu dugun Loiolako dotrinan (7, 16), baina -*de* ezabaturik dago. Burgoskoan, oster, *dirade* irakurtzen dugu baina ez beti, *dira* ere ageri baita (41, 42).

Honaino egindako azterketan mugaturik ere uste dugu esan daitekeela Larramendi ez dela eskuizkribu hauen egilea. Honen egiletasunaren aurkako aztarnak sail guztietan kausi ditugu, baina grafian bertan ere gera gaitezke (< c> , < z> , < s> , azenturik eza, < h> ri buruzkoak etab.), lehen atalean erakutsi dugun eskua bera ahaztu gabe. Izan ere, grafiari gagozkiolarik, Larramendik teorikoki egin zuen lanaz gainera, grafi sistema aski bateratua eta hein batean berritzailea garatu zuen, bere idatzia inorenetik bereizteko adinakoa. Ez dugu hemen alor hau xehe eta zabal aztertu, baina A-ren jarrera ez dela Larramendirena esateko adina froga badela uste dugu. B-rena, aldiz, bat datorrela baieztatzeko (< tz> , < ts> , azentua, < h> aren erabilera etab.). Are gehiago, ene lanaren azken atal honetako hitz zerrendari aski da so arin bat egitea Larramendiren eskua non den antzemateko.

Beste hainbat ondorio ere atera daitezke, baina gure helburu mugatuaren karia ez ditugu orain azalduko. Segidan aurkezten ditugun hitzen jarraipenean eta azterketa zehatzetan ere ez gara murgilduko, aurrean esan bezala, testuko agerraldiak Mendibururen eta Burgosko dotrinan direnekin erkatzeari aski dela baiteritzogu oraingo gure asmoa betetzeko. Esan beharrik ere ez dago hitz guztiak ez ditugula horietan aurkitu, batez ere edo oro har ezkerreko aldean ageri direnak. Atal honetan, bestalde, corpus osoa kontuan hartu dugu eta zifrak hitzaren sarrean izan ezik (eskuizkribuari dagokio), agerraldi kopurua adierazten du.

2.3. Lexikoa

afectoetan A: *gogoetan* B (1)

Arimaren barruco afectoetan / gogoetan.

Afecto (6), *afectoetan* (1). *Gogo* (35), *gogoa* (12), *gogoac* (2), *gogoan* (4), *gogoaren* (2), *gogoarequin* (1), *gogoeta* (9), *gogoetac* (2), *gogoetaz* (1), *gogoeten* (1).

Azken eskuizkribuan honela dio :

Ora in jaquingo dezu David santuac Jaincoari eguiten zijon errege bat : escacen zijon afecto andijaz.

Afecto 5. eta 7. eskuizkribuetan, berriz, *gogo* hitzaren alboan ageri da :

bear ditu sugetatu guere afecto gogo memoria entendimentu, vorondate (...) (5) ; *Jaincoaren graciazen batean guere naija, guere inclinacioac, guere gogoeta, ta afecto lurrerunz beguiracen dutenac* (7).

Lehen eskuizkribuan *deseo* hitzaren ondoan darabil :

eztago bada dudarican, deseo, edo gogo isuangoori (...) ;

Larramendiren HH-n : ‘*Afecto, movimiento, de el corazon*’, *gogoa*, *biotziguintza*. *Euskara-Gaztelania* hiztegia ere *gogoa*, ‘*afecto, pensamiento*’ dakar.⁵⁷

Burgosko Dotrinan *gogo* hitzak 3 agerraldi ditu : *Obra*, *ta gogo* (3)⁵⁸ ; *eguite*, *ta gogo* (11) ; *gogo vicia*, *asmo indartsua* (36). Azken honetan Mendiburuk Loiolakoan (...) *gogo*, *edo proposituarequin* (...) idatzi zuen baina *gogo*, *edo ezabaturik* dago.

57 - Loiolako Artxiboan den eskuizkribua eta Patxi Altunak argitaratua erabili ditugu (ik. Altuna 1967). Hiztegi honen papera aztertua dugu eta bertan ageri diren ur markak Larramendik 1742an eta 1743an Biarnon ekoiztako papera erabili zuela adierazten digute. Paperaren azterketa honek 1743an (ez lehenago) hasi zela euskara-gaztelania hiztegiarekin erakusten digu. Ikus zehaztasunak, nahi izanez gero, gure “Paperaren ur markak” lanean (cf. 2).

58 - Mendiburuk Loiolakoan *Obra* ordeztu, *eguite* idatzi zuen ; halaber, bigarren agerraldian (11. or.).

amenazazea A: *meachatu* B (2).

Meachatu : agerraldi bakarra, egileak beti *amenaza* / *amenazo* baitio :

amenaza, *amenazacen*, *amenazazea*, *amenazazen*, *amenazo*, *amenazoac*, *amenazocen*, *amenazoren*, *amenazotic*, *amenazoz* ; *amenazA* lehen eta bigarren eskuizkribuetan darabil eta *amenazO* (-ac, -ren...), berriez, bederatzigarrenean.

HH-n : 'Amenazar', *meachatú*, *queinatú*.

antoxu A: *guraria* B (2)

... *baicic eren naia*, *eren antoxu* / *guraria*, eta *apetitua*.

Agerraldi bakarrak. *Alabaina*, *naiqueria* hitza ere badarabil egileak ; ez, ordea, *naicundea*. *Naiqueriac* (2), *naiquerien* (2) :

Oen naiqueriac izan bear oi debe eche guzzico legueac (birritan 2. eskuiz.)

asi eza zu naiquerien artean, (2. eskuiz.)

Aurchoac naiquerien artean (2. eskuiz.)

HH-n : 'Antojo', *guraria*, *zalea*, *guticia*, *naicundea*.

*Burgosko Dotrina*n *gurari* 5 aldiz ageri da : *Besteac gallentzeco gurari erabagueco bat* 39 (2), *gurari eragabeco bat* 40 (3). Mendiburuk Loiolakoan lehen agerraldian soilik dio *Gurari : gurari ordena bagueco bat* ; besteetan : *gaitz gura ordena bagueco bat* ; *gaitz gura desordenatu bat*. Larramendik beste aldaketa batzuren artean, *gurari errebelatu bat* (*errebelatua*) idatzi du.

arca A: *cuchá* B (2).

Leerro batzuk beherago *arcan* irakurtzen dugu eta ez da ordezkatu.

Cuchá izenak agerraldi bakar hau du, azentu marka eta guzti (Ik. azentuaren atala).

Arca, 5 aldiz ageri da 8. eta 9. eskuizkribuetan ; *arcan* (2. eskuiz.), *arcari* (8 eskuiz.) eta *arcatie* (9. eskuiz.) agerraldi bana dituzte.

HH-n : 'Arca', (...) *cuchá*, *uchá* (...).

atencio A: *arreta* B. (1)

Lehen sermoian B-k bi aldiz egin du zuzenketa bera.

Bigarren sermoian, ordea, egileak berak aldatu du birritan ere :

Ala atencio / arreta Jaungoicoa gatican, Christa uba c (*Guraso zenzun gaveac*), *atencio / arreta guzioc*.

Hirugarren sermoian biak segidan idatzi ditu :

Adi zazute arretaz, eta atencioarequin.

Arreta hitzak 5 agerraldi ditu eta lehenengo biak B-k idatzi ditu. A-k goiko bi erabilera horietatik at *cuidadu* hitzaren ordainetan eman du bigarren eskuizkribuan. *Cuidadu*, halere, *ardura*-z ere ordeztu du.

Atencijo forma ere badarabil ordeztu gabe 8. eta 9. eskuizkribuetan (*atencijoan*, *atencioz*) :

Guztija ocupaturic bizi izan zera gorputz orren atencioan ? (8).

Adi zazu ta atencioz repara zazu ; contuz ta atencioz (8)

Aplica zazu atencio orijen bide ta diligencietara (9).

HH-n : 'Atencion', árreta, oarra, oarcuna, oarrera.

'Cuidado', ardurá, a jolá, artá, antsia. (Ik. behean casurican : ajola)

vanidadez A: andiustez B (2)

Laugarren sermoian egileak berak testuan txertatu du :

...eta icusico degu, an sobervioac (eta andiustez betéricoac) dirala...

Ez da beste agerraldirik.

Burgosko Dotrinan ere andiusteen irakurtzen dugu : Aren andiusteen ta arrotasunen ajolezteaz... (41), baina Mendiburuk Loiolakoan ere hala idatzi zuen. OEH-n esaten denez, lehenengo aldiz Larramendirengan aurkitzen da :

handiuste. (AN-erro, B ap. A (andi-uste ; Añ). "Empleado sólo por autores meridionales ; se documenta por primera vez en textos de Larramendi, quien, sin embargo, no lo incluye en su diccionario. Soberbia ; vanidad".

HH-n : 'Vanidad, soberbia' audia, vanidadea.

'Sobervia, es voz Bascongada (...)' . 'Sobervio', soberbio, soberbioa, soberbiatsua, goitia, urgullutsua, antustetia, antusteduna.

Euskara-Gaztelania hiztegian goitustea soilik aurkitu dugu : goitustea, 'altanería, soberbia, presunción'.

baster A: zoco B (2)

... baita nai duten baster / zoco eta ezcutuetan bacarric...

Agerraldi bakarrak.

HH-n : 'Rincon', zocoa, chocoa, bazterra.

violencia, eta fuerza gabe A: borchaz B (2)

... cergatican ori bear dute esan, iñoren violencia, eta fuerza gabe / borchaz.

Agerraldi bakarra du borchaz hitzak. Esaldi honen aurretik ere badarabil egileak violencia eta ez da zuzendu : *...eta modu gaiztoequin eta violencia eta engaño oec.*

Beste behin ageri da bederatzigarren eskuizkribuan. Ondoko hitza, fuerza, beste lau aldiz ageri da baina beti eguin aditzaz : *cergatican fuerza eguin ziozten Religioan sartuceco (2) ; ta fuerza eguin bere genijoari (5).*

HH-n : 'Violencia', borchá, erchá, erchacuntza, queisua. 'Violentemente' borchaz, queisua. 'Fuerza', berriz, 'es voz Bascongada. Viene de el antiguo forza (...)' dio.

Borchaz ez da Burgosko Dotrinan ageri.

demporaz A: mugonez B (2)

... eta gueiago araco Seme eren Gurasoi demporaz / mugonez avisua u emaiten ez diotena c.

B-k egin duen aldaketa honen ondotik, eskuizkribu berean A-k ere demporaz

hitzaren gainean *mugonez* idatzi du : *Umeai demporaz / mugonez ez emaita...*

Hitz honek, *mugonez*, bi agerraldi hauek besterik ez ditu.

HH-n : 'A buen tiempo', *mugonez*. 'A mal tiempo', *mugaitzez*. 'A tiempo', sin tiempo, fuera de tiempo', *mugonez, mugaitzez, mugonean, mugaitzean, eraz, erazaque*.

'A buena hora, à mala hora viene, *mugonean, mugonez dator, mugaitzean, mugaitzez dator, ordu gaistoan, donguean, dator*.

Euskara-Gaztelania hiztegia : *Mugoan*, 'ocasion oportuna, buena'. *Mugonez*, 'a tiempo, temprano'. *Mugon da oraindic*, 'todavía hai tiempo, es temprano'.

Hitz hau ez dut Larramendiren idatzietan aurkitu, ez eta *Burgosko Dotrina*n ere. Kardaberazek badarabil : *Echeco gauzac Testamentua mugonez eguiñaz* (S.I.Ejer. III 228) ; *ta aurrera auzocoac aparte bialdu mugonez, edo eraman* (S.I.Ejer. III 362) ; *gabaz mugonez bere aurchoac oiera zucendu*, (S.I.Ejer. III 376). Otxoa Arinek, berriz, *muga onean* dio.

*desesperatu eraiten dide A: burutic jausi eraguiten didee B (1)*⁵⁹

... *aen gaiztoac, eta (orren) errebesatuac, ze desesperatu eraiten dide / burutic jausi eraguiten didee*. (Ik. *dide* : *didee* aditzaren atalean)

Desesperacioac (4 eskuiz.) eta *desesperacijoco* (9 eskuiz.) formak ere erabiltzen ditu.

HH-n : 'Perder el juicio, salir de juicio', *burutic jauci*.

Euskara-Gaztelania hiztegia ere *jauci*, 'caer, trastornar-se' eta *Jautsi*, 'bajar, descender'. HH-n : 'Caer', *erori, jauci, jautsi*.

*Burgosko dotrina*n ez da esamolde hau ageri baina bai *jauzten* : *pecatu eriozcoan jauzten dan gucian...* (36). Mendiburuk Loiolakoan, ordea, *erortzen* idatzi zuen.

Ak *jausi* ere badarabil hiru aldiz eta *jausiaz*, *jausico* eta *jausten* behin. Lehen eskuizkribuan *eroitu*-z ordezkatu du bi aldiz. Biak elkaturik ere idatzi ditu : *jausi, edo eroitu ; eroituaz, edo jausiaz*. Ohartu-ren sinonimotzat ere erabiltzen du. Esan behar da, hala ere, *erori jausi* baino gehiagotan ageri dela eta *eroicen*-ek *erorcen*-ek baino lau agerraldi gehiago dituela. (Ikus *eraguin*, bestalde, morfologiako *tristuratic* ez emaitagatican : *damu eraguiteag[atic]* sarreran).

eldutasun A: centzunez B (1)

Juramentu eguiten dezunean eguin dezazula eguiatz, justiciatz, eldutasun... / centzunez, ...

Ondotik :

eldutasunarequin, eta juicioarequin A: centzunaz moduz B (1)

Ak ez du *centzuna* hitza erabiltzen eta *eldutasun*-ek bi agerraldi horiek ditu.

HH-n : 'Sentido, potencia de percibir', *bidadia, centzua, centzuna*. *Burgosko dotrina*n *Goputzaren centzuac, edo bidadiac* (42) ageri da. Mendiburuk Loiolakoan, berriz, *Gorputzeco sentiduac* jarri zuen.

59 - *desesperatu* [bakarrik dago ezabatua. B-k orriaren ertzean idatzi du].

HH-n : 'Juicio, facultad intelectual', *centzua*, *juicioa*, *ecadoya*.

Euskara-Gaztelania hiztegia : *Centzua*, 'cordura, seso, prudencia'.

emparaduen A: *besteen* B (2)

... *edo onducerren Semecho ura hacienda n, izanagatica n ere legueaz contra, eta emparaduen /besteen caltean.*

Larramendik HH-n *emparagua* dio : 'Residuo, sobra', *condoa*, *condarra*, *emparagua*, *ondaquina*, *erresa*, *ondarra*, *cutsua*.

OEH-n : *enparau* (V-gip ; Mg PabVoc, Añ, Dv (V), H, A), *enparadu* (A, que cita a Añ), *enpairu* (V-ger), *enpaidu*, *enpadu*, *enparagu* (Lar, H). "Documentado desde el s. XIX en autores vizcaínos, en el XX tbn. se encuentra en algunos textos guipuzcoanos. La forma más general es *enparau* (...); hay *enparadu* en Añibarro, Astarloa, Arrese Beitia (AmaE 46) y Otxolua (35) (...)"

Enparau, *enparadu* (Añ), *enparagu* (Lar, Añ), *enpaidu* (Pl.). Hemen ez da, ordea, 'Restos, reliquias ; sobras' edo 'residuo' adieran ageri. "Refiriéndose a personas, el prójimo (...)", berriz, V-gip. hizkeran kokatzen da.

Larramendiren Euskara-Gaztelania hiztegiak ez dakar eta *Burgosko Dotrina* n ere ez da ageri.

erremedio emon A: *bide*, *zucenbide artu* B (1),

... *ze erremedio emongo (emonen)*⁶⁰ *digu*.

Orriaren ertzean B-k : *cer bide*, *cer zucenbide artuco degu*.

... *ze medio*, *ze diligencia eguin izan dezu ?*

Alboan B-k : *eta cer zucembide jarri du*.

Lehenengo eskuizkribu honetan beste bi aldiz egin du B-k aldaketa bera : *erremedioric /bideric*. (Ikus *estadua* sarrera ere). Bestalde, < r> dela eta, ez dugu Otxoa Arinen eta Irazutaren dotrinetan aurkitzen dugun *remedio* formarik, beti *erremedioa* (5 aldiz), *erremedioaraco* (1), *erremedioaren* (1), *erremediorican* (2) idazten du (ik. *erreparatu* ere).

Bigarren eskuizkribuan egileak berak aldatu du honela :

medio (efini) : zucenbide (artu),

*Efinten dezuz mediore n bazuec Jaungoicoaren bildur santua, zere Familiaren biozetan sartuceco ? / Artucen dituzu*⁶¹ *sucenbideren bazuec orretaraco ?*

Beste hiru agerraldi ditu *zucenbide* hitzak eta guztiak egileak berak idatzi ditu testu barruan. Hirugarren eskuizkribuan ere, bigarreanean bezala, < s> z irakurtzen dugu (ik. honetaz grafia atalean) :

onetaraco sacramentu altaraco orretan Munduaren azqueneraño guelditu izan zizaizcon : onetaraco milla modutara zucenbideac ematen diazcu.

Beste bi agerraldiak 6. eta 9. sermoietan aurkitzen ditugu :

... *cergatica n asco ta asco joan oi dira confesalecura, ez eren becatuac*

60 - *emongo* [gainean zuzentzen da:] *emonen* [Lerro batzuk beherago zuzenketa bera ageri da: *esango /esenen*].

61 - Egileak orriaren ertzean egin duen zuzenketa honetan ere lehenik *dezuz* idatzi du.

confesacera, (baicic) beren conciencia consultacera, ta zucembideren bat escacera (6) ; Ez dago, ta ez da izan (becatu mortala eguin duenaren) salvacioraco beste zucembideric (9).

HH-n : 'Medio, corte, traza', *bidea, gozartea, zucembidea*.

'Dar algun corte', *bideren bat artu*.

'Tomar estado', *zucembidea, bicibidea, bicimodua artu*.

Burgosko Dotrinan ere *erremedio* ageri da (28) : *Cer oscai, edo erremedio*. Loiolakoan ez da *oscai* ageri, geroztik erantsia da. OEH-n ere : *oskai* (Lar, Añ. H). 'Documentado en CatBurg y en textos meridionales de los ss. XIX y XX'.

erreparatu A: *oartu* B (1).

Lerro batzuk beherago ere birritan aldaketa bera egin du B-k. Bestalde, A-k ez du inon *reparatu* esaten (Otxoa Arinek : *reparatu bage* 148), *errepacen* (1), *erreparaceco* (1), *erreparacen* (1), *erreparua* (2) baizik. *Oartu* A-k ez darabil, hiru agerraldiak B-k idatzi ditu.

HH-n : 'Reparar, observar', *oartu, arretatu, arreta eman*.

OEH-n : (V-gip.), *errepatu* (AN-larr), *errapatu* (G-nav), *errepatu* (V-gip.). 'Observar, percatarse, (...)'. Documentado en autores meridionales'.

esaqueriequin A: *erausiagatic* B (1)

*Besteen culpa, eta gaiztoqueric pagatu bear ditu*⁶² *Jesuchristoc zere mi*⁶³ *lotsaga be*⁶⁴ *orren esaqueriequin /erausiagatic*

Agerraldi bakarrak.

HH-n : 'Habladuría', *erausia, hitzontziqueria, berritsuqueria*.

escogiceco A: *autatzeco* B (2).

... arceco eta escogiceco /autatzeco escua, eta libertadea.

Agerraldi bakarra du *autatu* hitzak, B-k idatzia, hain zuzen. Egileak, berriz, *escogitu* darabil (*escogicen, escogituac*). Lehenengo eskuizkribuan ere ageri da baina B-k ez du zuzendu : *... nere Aita S.ⁿ Ign. gloriosoaren Seme escogituac*. Beste agerraldiak 9. eskuizkribuan dira.

HH-n : 'Escoger', *autetsi, autatu, iracurri, bereistu*.

escusa A: *aitzaquia* B (1).

Hamar aldiz darabil *escusa* egileak : zazpi lehenengoan eta besteak 2., 6. eta 8. eskuizkribuetan. B-k lehenengo bi agerraldiak zuzendu ditu. *Aitzaquia* hitzak ez du beste agerraldirik.

HH-n : 'Escusa', *aitzaquia, achaquia, escusa*.

estadu A: *egoitza* B (1)

... becatu mortalezco estadu /egoitza negargarritzcoan.

62 - *ditu* [azken irakurketa. Gainean zuzentzen da eta lehen idazketa ez da garbia]

63 - *culpa... min* [-c eta -n ezabatuta daude :] *culpa ... mi*. [Ik. *min* : *mi* bustidura atalean].

64 - *lotsaga be* [azken irakurketa. Lehenik :] *lotsaga be*. [Sermoiaren amaieran "lotsa-" idazten du].

B-k hurrengo bi agerraldiak ere zuzendu ditu. Lehenengo sermoi honetan, ondotik beste bi aldiz darabil hitz hau testuinguru berean eta ez da ordezkatu :

...eduqui izan du urte ascoan becatu mortalezco estaduan.

2., 8. eta 9. sermoietan ere honela irakurtzen dugu :

... aurquicen dirade oec guzzioc becatu mortalezco estaduan (2) ;

... estadu negargarrijan aurquicen bazera ere (8) ;

... zein estadu miserablean egon izan dan (8)

Bañā ò becatuaren estadu negargarrizcoa (8) ;

Noiz artean iraungo dezu estadu negargarrizco ? (9).

HH-n : 'Estado', egoitza, heñña.

estadua A: *bicimodua* B (2)

Bigarren ez dute obedituceco obligaciocican estaduaren gañeco puntuan.

B-k *edo bicimodua jarri du.*

Honen ondotik, beste behin ageri da aldaketa bera baina oraingoan egileak berak egin du honela : *estadua / bizimodua arceco eta escogiceco (: B a uta tzeco) escua.*

Beste bi aldiz ageri da *bizimodua* hitza, biak hirugarren eskuizkribuan :

*lengo bizimodu becatuzcora*⁶⁵

Nai dezute aurrera eraman bizimodu argal becatuzco ori ?

Ohar bedi A-k < z > z idazten duela hitz hau.

HH-n : 'Estado, condicion, modo de vivir', *bicibidea, bicimodua.*

estadua A : *zucenbidea* B (2)

*...Umeai demporaz ez emaita, conveni zaizten estadua / dagocan zucenbidea.*⁶⁶
Estadu hitza maiz darabil egileak. (Ikus erremedio sarrera).

genio A: *etorquia* B (1, 2).

Lehen eta bigarren eskuizkribuetan honela zuzendu du B-k :

ezin erremediatu nezaque, ezin det nere geniorequin / etorquia requin guei ago ;
Da becatua, Umeac esconden dituztenean, bacarric beguiracea haziendara,
edo dotera, eta ez Escongueiaren Arimara, eta geniora / etorquia.

Egileak berak ere *etorqui* badarabil, *natural* hitzaren ordainetan nahiz *genio* hitzaren alboan 2., 3. eta 6. eskuizkribuetan :

Aita Cergatican diran natural / etorqui ga iztoaco (2)

...eguiten dute guchienean (ere) becatu veniala araco genio ta etorqui curiosoa (6).

Lendabico (graciaren) excelencia, eta etorqui zerucoa da arimatic ondacea becatu eriozcoa (3)

HH-n : 'Genio', *manua, ancia, ancea, etorquia.*

'Natural, substantivo, genio, indole, *manua, ancia, ecarra ya.*

⁶⁵ - *bizimodura* [idatzi du lehenik. -ra ezabatu du :] *bizimodu*

⁶⁶ - *...Umeai demporaz estadua ez emaita* [idatzi zuen lehenik egileak. B-k orriaren ertzean idatzi du. Lehen idazketa honen ondotik, egileak *demporaz* hitza *mugonez* ordeztu du. Ikus hitz honen sarrera].

ingratitudez A: esquerga bez B (2)

...eta ingratitudez /esquergabez betérico Seme...

B-k idatzi duen *esquerga bez* hitzak agerraldi bakarra du, egileak beti erdal ordaina baitarabil. Bigarren sermoi honetako agerraldi hau izan ezik, beste guztiak 8. eta 9. eskuizkribuetan ageri dira : *ingratitudera, ingratitudez, ingratóa*.

HH-n : 'Ingratitud', *esquerguea, esquerbeltza, esquerbaguea, esquerbaguea suna*.

'Ingrato', *esquerguea, esquerbaguea*.

iza eguiten dizutelaco A: ciricatzen zaituztelaco B (1)

... eta besteac iza eguiten dizutelaco...

B-k eguiten *dizutelaco* ezabatu eta orriaren ertzean *ta ciricatzen zaituztelaco* idatzi du.

Ciricatzen : agerraldi bakarra.

HH-n : 'Estimular', *ciacatu, ciricatu*.

'Provocar, incitar, estimular', *a haicatu, a taicatu*.

justoaren A: edo bide danaren B (1)

... juramentuac izan bear duela gauza justoaren gañean.

B-k orriaren ertzean *edo bide danaren* jarri du.

Beheko aldaketan ere *legadu*-ren ordainetan ez du hitz bakar bat hautatu : *manda edo aguindu*. Mendibururen dotrinan ere antzeko aldaketak edo eransketak egin ditu Larramendik. Mendib. *Justicia* : Lar. *Edo ecadoya* (42) ; Mendib. *Sendagalla* : Lar. *Fortaleza edo* (42) ; Mendb. *Goguiroa* : Lar. *Templanza edo* (42).

HH-n : 'Justo, justa, conforme a justicia', *bidezcoa, bidedana, ecadoyarra*.

*casurican batere eguin A: ajola B (2)*⁶⁷

... eren gurasoi ezauera ucacen diotenac, casurican batere eguin / ajola gabe ez eren Gurasoi zor dioten amodio, eta errespetoaren...

Agerraldi bakarra du *ajola* hitzak (Ik. goiko *atencio* : *arreta*). Larramendik bere idatzietan ere badarabil eta birritan, gainera, *ardura* hitzaren alboan *Azkoitiko Sermoian* :

Ez nuque nai iñor ajola ta ardura bague onetan erori litequean

...asco ta asco dira emen ajola ta ardura bagueac,

Goiko *atencio* sarreran esan dugunez, A-k *cuidadu* hitza *arretaz* ez ezik *arduraz* ere ordeztu du.

Burgosko dotrinan ajolacabez (33) eta ajolezteaz (41) formak ageri dira.

contentuz A: pozic B (1)

Eta orrequin contentuz / pozic guelditu izan zarade.

Contentacen (1), *contentaturican* (1) eta *contenturic* (2) formak ere erabiltzen ditu. Zernahi gisaz, *pozic* ere badarabil 4 aldiz : birritan bigarren eskuizkribuan eta

67 - Cf. Mitxelena 1977 : 177, 194 : *ajola, majadera, ojua, tajua* etab. /x/.

agerraldi bana 7. eta 8.etan. *Pozaren pozez* ere esaten du 8. eskuizkribuan.

HH-n : 'Contento', gozo, contentamiento, vease alegría, *na iquida*.

'Alegremente', *alegueraró*, *pozic*.

costumbre A: *oitura* B (1)

Orri berean B-k bost aldiz aldatu du. Orotara, hamar, aurreko sarrerakoa ez ezik beste honako forma hauek ere aldatu ditu : *costumbreric* : *oituratic* ; *costumbre* *det* : *oitua nago* ; *costumbrean* : *oituran*.

Costumbre hitza usu darabil A-k, 43 aldiz. *Costumbrea* : birritan eta behin *costumbreac*, *costumbrean*, *costumbreetan*, *costumbreric* eta *costumbrerican*. "Ohitura" ere erabiltzen du, baina erdarazko ordainak dituen agerraldien alboan gutxi, 12 aldiz bakarrik. Beti <y> z idazten du (*oytu*, *oytuac*, *oytura*, *oyturic*. Ik. goian <y> grafiari buruzkoak) : lehenengo bi eskuizkribuetan hiru aldiz *costumbre* hitzaren gainean eta testu barruan zortzi bider ageri da 3. 8. eta 9. eskuizkribuetan. Ondoko aldaketa ere A-k egin du : *acostumbraturicg* : *oyturic*

Larramendik HH-n nahiz bestelako idatzietan <i> z idazten du :

'Costumbre', esta voz, y la Francesa *coutume*, viene de el Bascuence *costuma*, que significa lo mismo, *bezoa*, *oitura*, *oicuna*, *astura*, *costuma*, *costumbrea*, *plegua*.

'Acostumbrado', *oitua*, *acía*, *usa tua*.

*Burgosko Dotrina*n *oitu* soilik ageri da (*oitu* 3, *oitutzea* 28).

legadu A: *manda edo aguindu* B (2)

Oi dira beste Seme, eta Senideren bazuec, testamentuan *legaduren* / *bazuequin* herencia guchitu ez dezaquien bildurrez,

B-k orriaren ertzean : *manda edo aguinduren*.⁶⁸

Manda hitzak agerraldi bakar hau du.

HH-n : 'Manda, legado' : *aguindua*, *doa illa*.

mortala A : *eriozcoa* B (2)

...eguiten dute becatu mortala / *eriozcoa*, *lendabico araco*...

Hirugarren, laugarren eta seigarren eskuizkribuetan egileak berak darabil hitz hau, *eriozcoa*,⁶⁹ testuinguru berean, behin *eriozco becatua* ere esaten duelarik. Nolanahi ere, *mortala* hitzak agerraldi gehiago ditu.

*Burgosko Dotrina*n *eriotzcoa*⁷⁰ ageri da (36), baina Mendiburuk Loiolakoan *mortala*, *edo heriozcoa* idatzi zuen eta ondotik *mortala* ezabatu Larramendik. Beste pasarte batean ere Mendiburuk "Noiz dira mortalac ?" (39) idatzi ondoren, Larramendik ezabatu eta *heriotzcoac* ipini zuen. Orobat, "pecatu mortala" (36) : Lar. *heriozcoa*.

HH-n honela idatzi zuen : *eriozcoa*, *erioticsua* ('Mortal, que causa muerte').

68 - *Aguinderen* [idatzi du baina hutsa izaki guk zuzendu dugu :] *aguinduren*

69 - Azken eskuizkribuetan <tz> z : *eriotzco*, *eriotzcoa* ... (cf. 4).

70 - Grafia dela eta, *eriozcoa* (35) ere aurkitu dugu.

murmuracen A: gaizquiesaca B (1)

... eguiten badezu juramentu murmuracen dezun gauzaren gañean...

B-k murmuracen dezun gauzaren gañean ezabatu eta gaizquiesaca zaudenean jarri du.

A-k gaizqui esaqueta darabil :

... murmuracio, ta gaizqui esaqueta dan bezela ... (6)

... eta juramentu guilleac, eta gaizqui esaqueta guilleac (4)

HH-n : 'Murmuracion', gaizquiesaca, belchitea, murmuratzea, alamera, juzcua.

'Murmurar contra alguno', gaizqui esan, belchitu, murmuratu, alamendu, jainguin.

necesidadearequin A: premiaz B (1, 2)

Agerraldi kopurua parekoa da : 18 aldiz ageri da *necesidade* hitza eta bat gutxiago *premia* (*premiña, premija*).

Lehen eskuizkribuan *necesidade* hiru aldiz irakurtzen dugu eta hirurak B-k aldatu ditu : *premiaz* birritan eta behin *premiarequin*. Bigarrenean, 9 agerraldi ditu *premia* hitzak eta bakarra da B-k erantsia (*premián*) ; beste guztiak egileak berak idatzi ditu, hauetatik zazpi *necesidade* (*necesidadean, necesidadeetan*) hitzaren ordainetan eta bestea alboan erantsia (*premiázcoa* ez diranean).

Premiña eta *premiija* formak ere ageri dira 3., 4. eta 6. eskuizkribuetan. Guztiak egileak berak idatzi ditu testu barruan. Hala ere, hiru aldiz dakusagu *necesidade* hitzaren alboan :

necesidade, eta premiña guztizco (4.ean) ; necesarijoa, ta premiñazcoa (birritan 6.ean).

Necesidade (*necesidadea, necesidaderic*) hitza ordezkatu gabe, berriz, sei aldiz ageri da zortzigarren eskuizkribuan.

*Burgosko Dotrina*n *premia* (29, *premiaric* 28) irakurtzen dugu, eta ez *necesidade*.

negargarizcoan A: icaragarrian B (1)

... becatu mortalezco estado (egoitza) negargarizcoan / icaragarrian. (Ikus estado sarrera)

Negargarizco, beste hamahiru aldiz darabil : *negargarizcoa, negargarizcoan, negargarizcoau, negargarizcoen, negargarizcoren, negargarizcotic*. Hemen adibide batzuk :

...eta Aurra onegatican izqueta negargarizcoa icasi zuen. (2)

Baña ô becatuaren estado negargarizcoa ! (8)

...beguira becatuan ez erorceaz, guztiez gañetico zori gaizto negargarizcoren bat guertatu ez daquizuten (3)

Icaragarri eta *icaragarizco* ere badarabil : *Ô guertace zori gaiztocoa, eta guztiz icaragarria ! (6. eskuiz.)*

negocio A: beargai B (1)

Beargai hitza usu darabil A-k eta *oficio* hitzaren alboan ere ematen du :

... gorpuzean arimeac eguiten dituan oficio, eta beargaijac. (3)

... eta beste beargai piedadezcoetan... (3)

... zein besteric guere oytura, eta guere bearga ijac. (3)

Gauzac hitzaren ordainetan ere badarabil hirugarren eskuizkribuan. Beste hiru aldiz, *accio*, *ta beargai* dio. *Beargai* eta *bearguiñ* ez ezik, *bearguinza* ere erabiltzen du lau aldiz (*bearguincetan*, *bearguinza*, *bearguinzaren*, *bearguinza*). Bigarren eskuizkribuan *industria*z : *bearguinza*z aldatu du :

eta eren industria / *bearguinza*z, eta *abilidadez* oguia irabazten dutenac.

Negocio, berriz, beste bi aldiz darabil :

... *bicicen dirala negocio onetan* (2)

... *munduco negocio, ta atseguinetara entregaturic* (8)

HH-n : 'Negocio', en general, *bearquia*, *beargaya*, *eguitecoa*, *aboria*, *eguimbidea*. Bere idazlanetan ere maiz erabiltzen du (AS, Cor. etab).

Azkuek horren aldaera den *beargei* dakar.

DRAEk 'oficio' eta 'labor, asunto, negocio' itzultzen du bietan Larramendiren hiztegian oinarriturik eta Kardaberaz, Arrue, Mendiburu eta Gerrikoren adibideak eranstean ditu.

Muniberen *El Borracho Burladon* (1764) ere ageri da (15) baina eskuizkribu hauetan diren agerraldiak lehenagokoak ditugu.

pachorra A: *guibel* B.

Hiru aldiz ageri da *pachorra* eta guztiak lehen eskuizkribuan. B-k lehen agerraldia soilik zuzendu du. *Guibel* hitzak ez du beste agerraldirik.

HH-n : *Pachorra*, es voz Bascongada, y se compone de *batzi*, y de *orra*, y significa libre, y libertad de inquietudes, *batzia* ininquetud, y *orra* libre : y de *bachorra* se dixo *pachorra* por la mutacion frecuente de la *b*, en *p*.

'Es de valiente *pachorra*', *guibel andicoa da*, *pachorra ederrecoa*.

porfiaca A: (*leyaca* B (1))⁷¹

Lehen eskuizkribu honetan A-k beste behin darabil *porfia* :

...*guerra eta porfia oriec eztirala becatu astunac*,...

Ez du beste agerraldirik. *Leyaca* ere ez da beste inon ageri.

HH-n : *Porfia*, viene del Bascuence *burfidia*, que significa lo mismo, y viene de *buru fidia*, demasiada confianza de si mismo, ò en su cabeza, y es de donde vienen las *porfias*. *Burfidia*, *porfia*, *setá*, *leya*, *sepá*, *hisia*.

'Porfiar', *burfidia* tu, *porfia* tu, *leya* tu.

prometicen A: *aguintzen* B (1)

Lehen eskuizkribuan hiru aldiz aldatu du B-k : birritan forma hau bera eta beste behin *prometiceagatican* ezabatu eta lerro artean *aguintzea* idatzi du. Nolanahi ere, "agintzeagatik" irakurri behar da.

Aguindu ere erabiltzen du A-k (*aguindua*, *aguincen*, *aguinduagatican*, *aguinduan*, *aguinduaren*, *aguinduic*, *aguinduricoac*) baina gehienetan 'ordenar,

71 - B-k bazterrean *eyaca* idatzi du.

mandar' (Larramendik dakarren moduan) adieran :

eztet eguingo Aitac aguincen didana (1)
aguindu zion Medicuac confesa cedila (3)
Ugaza bac aguincen dizutenean, (2)

HH-n, 'Prometer', *a aguindu, promestu, lusca ndu, losca ndu*.

Burgosko Dotrinan ere ageri da *aguindu*, baina Mendiburuk Loiolakoan lehenik *esqueñiric* (10) idatzi zuen eta Larramendik ezabatu eta *aguindua*-z ordezkatu.

respetoa A: *beguirunea* B.

Lau aldiz darabil *respetoa* : guztiak lehenenego bi eskuizkribuetan. Bigarren eskuizkribuko lehen agerraldia zuzendu du B-k. *Errespetoa* (*errespetoaren*) ere birritan darabil eta biak ere lehen bi eskuizkribuetan. (Ik. *erreparatu* sarrera).

Larramendik *errespetoa* ere badakar HH-n : 'Respeto', *errespetoa, beguirunea, beacurta*.

sucedicen A: *guertatzen* B (1)

Suceditu (*sucedicen*) lau aldiz erabiltzen du lehen eskuizkribuan. Ez da beste inon ageri. B-k lehen agerraldia bakarrik zuzendu du.

Guertatu ere badarabil A-k (*guertacen, guertatce, guertatuco*) hirugarren eta laugarren eskuizkribuetan baina agerraldi gehienak azken eskuizkribuetan dira.

sustrai- A: *cutsu-* B (1)

... ez oi zaizu *faltatu* (...), ez eta *intencioaren sustrairem bat ere*

B-k *sustrairem* ezabatu eta *cutsuren* jarri du. Ez da beste agerraldirik.

Burgosko Dotrinan ere "arrasto" (38) adieran ageri da, baina Mendiburuk Loiolakoan *siñaleac* idatzi zuen eta Larramendik ezabatu eta *cutsuac* ipini.

Egileak berak ere egin ditu hainbat aldaketa (*intimacen* : *zemacen* ; *Islan* : *ugaldean* ; *pesadunbreaquin* : *asacabaz* ; *temachoac* : *muquerqueriachoac*⁷² ; *guardia* : *zaindunac* etab.) eta goian zerrendatu ditugunen artean esan behar da gogo, arreta, pozic, oytura, zucenbide / sucenbide, bizimodu, etorqui, eriozcoa, premia, beargai eta *guertatu* ere erabiltzen dituela, baina ez dira aurkeztu ditugun sarreren erdira ere iristen. Areago, honen guztiaren ondoren, *andiuste* hitza lehendabizikoz Larramendik erabili zuela jakiteak frogarik bortitzenetakoa genuke bere egiletasunaren aurka. Beste hainbat sarrerek ere, ohartzeko aukera eskaini dugunez, *Hiztegi Hirukoitzaren* argazkia dirudite : *amenazar* (*amenazatu*)-*meachatú* ; *antojo* (*antoxu*)-*guraria* ; *arca-cuchá* ; *reparar* (*erreparatu*)-*oartu* ; *escoger* (*escogitu*)-*autatu* ; *escusa-aitzaquia* ; *estado* (*estadu*)-*egoitza* ; *ingratitude-esquerbaguea* ; *justo-bidedana* ; *legado*(*legadu*)-*aguindua* ; *murmurar* (*murmuratu*)-*gaizqui* esan ; *pachorra-guibel* ; *porfiar-leyatu* ; *prometer* (*prometitu*)-*aguindu* ; *respeto*(*respetoa, errespetoa*)-*beguirunea* ; *vanidad-andiuste* ; *violencia-borcha*.

72 - OEH-n : *mukerkeria* : (H (+ -kh-)). 1. Dureté de manières, de langage. [...] Maussaderie, air, mine sombres, mornes, mécontents. [...]. 2. Indocilité, insoumission, résistance H (que cita los ej. de Astarloa). *Orien mukerkeri ta aldart gaistoac me-meki arzea*. Mb IArg I 304. *Humeen mukerkeriz ta esker gistoz*. Ib. 233. *Eztira bada gastia euren okerkerija, mukerkerija eta gestakerijetarako*. Astar II 93. [Semiek] *egiten dabeela eurak [gurauiak] aginduten deutzena, erremuskada eta mukerkerija бага*. Ib. 77. Bv AsL 29. Alz Ram 54. Zait Plat 35 (v. tbn. Sof 189). v. tbn. Arr CDoc 133. Azkuek *mukertasun* dakar. Esquivez (Mog. PAb 60). Carácter soberbio, arrogante (G-and, S.P). Resistencia (Bc, ..., Ur Maril). OEH-n : (V, G, AN ap. A; VócCB → Dv, H (+ -kh-), Zam Vóc).

3. Azken hitzak

Atal bakoitzean Larramendiren egiletasunaren aurka aurkitu ditugun frogak batzean, ez baitugu uste bakoitzak bere aldetik hori erabakitzen duenik, izenburura jo behar dugu eta berretsi eskuizkribu hauek Larramendi ez den XVIII. mendeko autore ezezagun batek idatzi zituela. Ez da dena ukatzea, ordea, baieztatzeko moduan baikaude B letraz izendatu dugun zuzentzailea Larramendi bera dela, oraingo honetan ere maisu lanak egiten ez ezik bere maisutza agerian utziz. Lehenengo ataletan frogatuta geratu dela uste dugu, eskua bera ahaztu gabe, baina azkenengoan are argiago lehenengo aldiz Larramendik erabili zuen *andiuste* hitza, *OEH*-n biltzen denez, eskuizkribu hauetan B-k idatzi duelako, hain zuzen ere, eta ez testuaren egileak. Zernahi gisaz, A-k erabili balu ere ez luke gure ondorioa lurreratuko bestela ere aski froga baditugulako, baina eskuizkribu hauek ezezagunak izaki eta Larramendiren hiztegia argitaratu baino lehenagokoak direla kontuan hartuz, hitz honen agerraldia aurreratu beharrean aurkituko ginateke. Ez da horrela, ordea, eta ausartuko ginateke esatera, gainera, agian Larramendik hemen erabili zuela hitz hau lehenengo aldiz. Nolanahi ere den, Larramendiren lekukotasun honek eskuizkribu hauek XVIII. mendekoak direla ere frogatzen dute.

Gutun-azalean Larramendiren izena agertzeak, bada, izan du bere emaitza eta bazuen bere lotura baina argi geratu da, bestalde, izenpetu eta datatu gabeko eskuizkribuetan zuhurtziaz eta tentuz ibiltzea komeni dela. Hala biz. •

4. Aipamenak

- Altuna, P., 1967, "Larramendi'ren iztegi berria", *Euskera* 2. aldia XII, 139-300.
- Altuna, P., 1982, *Mendibururen idazlan argitaragabeak. Edizio kritikoa*, 2 lib., "Euskararen Lekukoak" Saila, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Altuna, P., 1984, "La auténtica biblioteca de Larramendi", *Muga* 228, 66-81.
- Altuna, P., 1992, "Ochoa de Arin-en *Doctrina Christiana*-ren (1713) hizkeraren laburpena", *Euskera* 37. liburukia (2. aldia), 573-589.
- Altuna, P. & Lakarra, J.A. (arg.), 1990, *Manuel Larramendi. Euskal Testuak*, Andoain.
- Altzibar, X., 1991, "Kardaberazzen bizkaierazko dotrina : 1783ko edizioa", in Lakarra & Ruiz Arzalluz, I., (arg.), 259-276.
- Altzibar, X., 1992, "Larramendi eta literatur-gipuzkera", in Lakarra (arg.) 1992a, 325-360.
- Arzadun, Martin de, 1731, *Doctrina Christianeen Explicacinoa*, Vitoria,
- Arzadun, Martin de, 1758, *Doctrina Christianeen Explicacinoa*, Iruñea.
- Irazusta, Juan de, 1739, *Doctrina Christiana*, Iruñea.
- Kardaberaz, A., 1760, *Christavaren bicitza*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1973, 49-149.
- Kardaberaz, A., 1761, *Eusqueraren berri onac*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1973, 154-170.
- Kardaberaz, A., *Egercicioac* (I, II, III, IV), La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1973, 171-395.
- Kardaberaz, A., *Doctrina Cristiana edo Cristiñau Doctrinea*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1973, 397-455.
- Kardaberaz, A., *Christauaren Doctrina, Aita Astelec erdaraz, eta guero Aita Agustín Cardaberacec euscaraz arguitara emana* (Donostia), La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1973, 458-478.

- Kardaberaz, A., 1764, *Jesus, Maria, ta Joseren devociñooco Libruchoric atararico devociño batzuc*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1974, 51-96.
- Lakarra, J., 1985a, "Larramendiren hiztegegintzaren inguruan", *ASJU* XIX-1, 9-50.
- Lakarra, J., 1985b, "Literatur gipuzkerarantz : Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)", *ASJU* XIX-1, 237-281
- Lakarra, J., 1986, "Burgosko Dotrina (1747) : I. Testua eta oharra", *ASJU* XX-2, 533-594.
- Lakarra, J., 1987a, "Burgosko 1747ko Dotrina : II. faksimilea eta hiztegia", *ASJU* XXI-1, 277-317.
- Lakarra, J., 1987b, "Oikiako dotrina (1759)", *ASJU* XXI-2, 515-564.
- Lakarra, J., 1992a, (arg.) : *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala-Euskaltzaindia-Gipuzkoako Foru Aldundia-Eusko Jaurilaritzako Kultura Saila, Andoain.
- Lakarra, J., 1992b, "Larramendirekin aurreko hiztegegintzaren historiaz : aztergai eta gogoeta", in Lakarra (arg.) 1992a, 279-312.
- Lakarra, J., 1996, *Refranes y Sentencias* (1596). *Ikerketak eta Edizioa*. Euskararen Lekukoak-19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Lapesa, R., 1984, *Manual de historia de la lengua española*, Gredos, Madrid.
- Lariz, Francisco X., 1773, *Cristau Dotrinaren Esplicacioa aur-enzat ta andienzat*, Madrid.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido, y Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario Trilingüe*, Donostia.
- Larramendi, M., *Corografía de Guipúzcoa*, Editorial Amigos del Libro Vasco, 1985.
- Larramendi, M., (ik. Tellechea Idigoras).
- Larramendi, M., *Euskara-Gaztelania hiztegia*. (Ik. Altuna 1967).
- Mendiguren, X., 1987, "El Borracho Burladoko euskararen azterketa (1764)", *ASJU* XXI-1, 135-162.
- Mitxelena, K., 1959, "La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)", *SHLV* II, 900-912.
- Mitxelena, K., 1977, *Fonética Histórica Vasca*, 2. arg., Donostia.
- Mitxelena, K., 1978a, "Miscelánea Filológica Vasca I", *PT* 363-385.
- Mitxelena, K., 1978b, "Para una historia de la ortografía vasca" in "Miscelánea filológica vasca II" [*PT* 391-395].
- Mitxelena, K., 1979, "Miscelánea Filológica Vasca III", *FLV* 32, 213-236. [*PT* 411-433].
- Mitxelena, K., 1983, "Mendiburu eta Larramendi", *Euskera* XXVIII [*SHLV* II, 912-915].
- Mitxelena, K., 1987, *En la brasa y Textos*, EHU, Gasteiz.
- Mitxelena, K., 1988, *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, 2 lib., J.A. Lakarra (arg.), *ASJU*-ren gehigarriak, 10, Donostia.
- Mitxelena, K. & Sarasola, I., 1987..., *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.[OEH].
- Ochoa de Arin, J., 1713, *Doctrina Christianaren Explicacioa*, Pedro de Ugarte-ren Echean, Donostia.
- Ondarra, F., "Zegamako Doctrina Christiana (1741)", *ASJU* XVIII-2, 1984, 3-62.
- Oyharçabal, B., 1989, "Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)". *ASJU* XXIII-1, 59-73.
- Oyharçabal, B., 2001, "Statut et évolution des lettres basques durant les XVIIème et XVIIIème siècles", *Lapurdum* VI, 219-287.

-
- Segurola, K., 2002, "*Jeanne d'Arc* pastoralaren eskuizkribua : *le plus ancien connu ?*", *Lapurdum* VII, 313-326.
 - Segurola, K., "Paperaren ur markak", *ASJU*ren hurrengo alean argitaratzekotan.
 - Segurola, K., "*Oikiako Dotrinak*. Francisco Antonio Aguirre (Marin 1728 - Oikia 1805)", *ASJU*n argitaratzekotan.
 - Tellechea Idigoras, J. I., 1966, "El Jesuita Manuel de Larramendi", *BAP* XXII, 307-360.
 - Tellechea Idigoras, J. I., 1968, "Larramendi y Cardaveraz. Censura y réplica inéditas sobre un libro de piedad", *ASJU* II, 3-31.
 - Tellechea Idigoras, J. I., 1973, *Autobiografía y otros escritos*, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia.
 - Tellechea Idigoras, J. I., 1983, *Sobre los Fueros de Guipúzcoa*, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia.
 - Tellechea Idigoras, J. I., 1990, *Escritos Breves*, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia.
 - Urgell, B., 1985, "Literatur bizkaieraz : Añibarroren *Esku-liburua*", *ASJU* XIX-1, 65-118.
 - Urgell, B., 1987a, "*Esku-liburua*ren grafi aldaketak (1802-1821)", *ASJU* XXI-2, 357-387.
 - Urgell, B., 1987b, "*Esku-liburua*ren hiztegi aldaketak : 1. maileguak", *ASJU* XXI-3, 683-708.
 - Urgell, B., 1992, "Axular eta Larramendi", in Lakarra (arg.) 1992a, 221-246.
 - Urkizu, P., 1992, "XVIII. mendean Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzak* iparraldeko zenbait idazlerengan duen eraginaz", in Lakarra (arg.) 1992a, 313-324.
 - Urquijo, Julio de, 1907a, *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes D'Etcheberri (1712) con una introducción y notas por Julio de Urquijo e Ibarra*, Paris. Berrarg. faks. RIEV XXVIII, Bilbo, 1976.
 - Urquijo, Julio de, 1907b, "Nota de Bibliografía Vasca I. El Catecismo de Arzadun", RIEVI, 84-89 eta 416-420.